L. Laestadius

Om allmänna uppodlinga Lappmarke

Om
MÖJLIGHETEN OCH FÖRDELEN
af
ALLMÄNNA UPPODLINGAR
i
LAPPMARKEN;

jemte

Förslag till en nybyggscholas anläggande derstädes, eller anvisning, att på allmän bekostnad befrämja allmänna uppodlingar i nämnde landskap, till båtnad för staten;

af

L. L. LAESTADIUS.

Med 4 tabeller.

STOCKHOLM, 1824,
hos *Zacharias Haeggström.*

Anmärkningar om allmänna uppodlingars möjlighet och förmon i Lappmarken.

Ifrån uråldriga tider har man i allmänhet haft den öfvertygelsen, att Lappland är ett vildt, kallt, otillgängligt och ofrugtbart land; men ännu har ingen, så vidt bekant är, hvarken genom theoretiska bevis, eller praktiska erfarenhetsgrunder, fullkomligen vederlaggt möjligheten af Lapplands odlingsförmåga.

Det är sannt, att Lappland, i jemnförelse med rikets sydligare provincer, är ganska mycket vanlottadt af naturen; men det torde likväl förtjena undersökas, om icke allmänhetens fördomar från uråldriga tider mot detta land, ja äfven upplyste mäns tvifvelsmål om dessa ödemarkers odlingsbarhet, samt ändtligen, om icke de nu varande nybyggarnes okunnighet om rätta handhafvandet af ett åkerbruk, i hög grad bidragit att lemna en så betydlig del af riket, snart sagdt, åt sitt ödesmål.

Ehuru öfvertygad om möjligheten och förmonen af allmänna och enskilda uppodlingar

i Lappmarken, båda till en del bekräftade af erfarenheten, vågar jag likväl icke göra anspråk på upphäfvandet af alla de fördomar och tvifvelsmål, som ännu kunna vidlåda många; men kärleken till min fädernebygd och det öfriga gemensamma fosterlandets väl har föranledt mig att teckna dessa rader, grundade, som jag vågar hoppas, både på natur och erfarenhet; och hoppas jag med denna ringa tacksamhetsgärd hafva gifvit kännare anledning till högt upplyste undersökningar uti en för fädernesländet nyttig sak.

§. 1.

Fordomdags afmålades Lappland af fördomarne såsom det ohyggligaste land i verlden. Man gjorde det till ett stamhåll (näste) för alla vilda djur, och de varelser, som finnas der i menniskogestalt, voro vidunderlige barbarer, fulle af trolldom och svartkonst *). Man inbillade sig till och med, att der aldrig blef någon sommar, och ändtligen, att den menniska, som ärnade flytta dit, skulle alldeles förgås af hunger och köld.

*) Man kan tänka, hvad de gamla måtte hafva haft för ett underligt begrepp om Lappmarken, då de till och med beskrefvo dess invånare såsom Cycloperne, med ett öga i pannan. Vide Scheffer, Lapp. pag. 209.

Men, om ock Lappland nu genom sednare tiders undersökningar blifvit ryckt ur fabelverldens mörker, så är det likväl än i denna dag i allmänhetens tanka det samma, som ett Scythien för Grekerna; ett Germanien för Romarne; ett Siberien för Ryssarne. Detta är dock en fördom, som mycket bidrager, att lemna landet i sin natursråhet, då det genom uppodlingar kunnat blifva, om icke ett Germanien, åtminstone ett land, som föder sitt folk och båtar samhället. Dessutom har man lärt af erfarenheten, att Germanien genom arbete blifvit ett frugtbärande land, men att Kanaan kan genom förgätenhet blifva en ödemark.

§. 2.

Men låtom oss lemna dessa forntida och samtida fördomar, för att endast följa naturen och sanningen, såsom enda grunden och syftemålet med alla undersökningar om ett lands rätta värde.

Då man talar om möjligheten af uppodlingar i Lappland, så förstås det af sig sjelft, att hela *fjellryggen*, med dess sidogrenar, kommer att subtraheras derifrån. Att äfven detta naturens storverk i sin mon och i sinom tid kan blifva samhället till båtnad, det skall en framtid utvisa. De anledningar till silfver, koppar- och jernmalmer, som man upptäckt på dessa ödsliga fjellar,

de bevisa tydligt, att naturen, äfven då hon visar sig på en minre fördelaktig sida, likväl i sitt sköte nedlaggt en borgen för arbetarens sällhet. Men skola dessa grufvor låta bearbeta sig med procent, så bör man finna arbetare och proviant inom närmare håll, än 20 à 30 mil. Likväl saknas ännu båda dessa delar i Lappland. Detta bevisar nödvändigheten af en tätare befolkning i grannskapet af grufvorna, hvilket åter förutsätter en allmännare uppodling af landet i afseende på åkerbruk och boskapksskötsel.

§. 3.

Men, för att visa möjligheten häraf, torde det i förhand vara nödigt, att bibringa en kort åsigt af landets ytliga bildning och physiska beskaffenhet. Såsom grund för vidare undersökningar skola läggas: luft- och jordtemperatur, samt medelhöjden öfver hafvet. Resultaterne af åtskilliga rön och försök, med de vanliga sädesarterna och jordfrugterna, under ett helt århundrade, böra icke heller vid en dylik undersökning alldeles förgätas. Äfvenväl kan vegetationen, jemnförd med sydligare samt närliggande provincers, gifva interessanta upplysningar i detta mål.

§. 4.

1. *Lappmarkens bildning och physiska beskaffenhet.*

Den egentligen såkallade Lappmarken, serskildt betraktad från de Lappska fjellarne, är en med det öfriga Sverige parallel landsträcka, hvars dimension i längd och bredd utgör öfver 1000 quadratmil.

Dess gränsor äro: *Torneå-Elf* i nordost; en del af fjellryggen i vest och nordvest; Ångermanland i sydvest, samt Vester- och Norrbotten i syd och sydost.

Gränsen mellan den egentliga Lappmarken och Bottniska landsbygden tyckes väl vid första påseendet vara mera arbitraire än naturlig. Den tyckes vara uppkommen dels af Vesterbottens successiva befolkning allt högre och högre opp ifrån Bottniska viken, dels ock af Lapparnes flyttläger, hvilkas nomadiska bana i öster merändels slutar sig vid denna gräns. Men vid ett närmare skärskådande finner man allt för tydligt, att äfven naturen laggt sin hand vid denna delning. Man kaste en blick på chartan öfver Vester- och Norrbotten, samt Lappland, och man upptäcker genast en mängd af sjöar, elfvar, bäckar, träsk och andra vattensamlingar, hvilka deremot saknas på det Vesterbottniska slättlandet, hvarest endast några, liksom af matthet spakt flytande, hufvudfloder gå att vältra sin börda i hafvet. Det-

ta bevisar tydligt, att naturen likasom bemödat sig att härma den stora fjellryggen i smått, i det hon danat en med den samma parallel sträckning af bergskedjor, hvilkas upphöjning det ifrån fjellen brådstörtande isvattnet icke kunde passera, förrän nedsänkningen eller caviteten mellan fjellarnes bas och denna upphöjning blifvit uppfylld med vatten *). Detta är en omständighet, som verkligen bidragit till Lappmarkens ytliga bildning och physiska beskaffenhet.

§. 5.

Om vi fästa vår uppmärksamhet på Lappmarkens ytliga bildning, så möta oss der, vid första anblicken, talrika, dels smärre, dels större, dels sammanhängande, dels ock genom djupa dalar afbrutna bergskedjor, hvilka, på afstånd betraktade från en upphöjd ståndpunct, föreställa en ojemn plan, lik det svallande hafvets. Dessa äro beklädda med grönskande skogar, som utgöra vidsträckta och dystra ödemarker. De bestå merändels af omvexlande *granskogar*, *tallskogar*, *björkskogar och pilskogar*, af hvilka hvarje art

*) Denna platta upphöjning, som man kan kalla *sjögränsen*, är i sanning omärklig för ögat, men nödvändig för tanken och sann i naturen. Den tyckes äfven sträcka sig genom Jemtland, der den formerar Storsjön, samt Dalarne, der den bildar Siljan, o. s. v.

fordrar sin serskilda jordmon. Vidare skådar man i de djupa dälderna mångfalldiga sjöar och vattensamlingar, hvilka föreställa likasom ett silfvergolf i fonden af dessa grönskande amphitheatrar. I anseende till dessa vattensamlingars olika djup och beskaffenhet, kunna de indelas i *sjöar*, *träsk*, *myror och kärr*. Men, för att ur denna oordenteligt framställda teckning kunna draga sanna och ämnet upplysande slutsatser, torde det vara nödigt, att vidröra hvar och en sak för sig med en speciellare detail.

§. 6.

De *tallskogar*, som finnas i Lappmarken, älska merändels en torr, mager och sandig jordmon. De vexter, som allmännast finnas i dylika tallskogar, äro: *ljung* (erica vulgaris); *blåbärsris* (vaccinium myrtillus L.); *mjölon-ris* (arbutus uva ursi); *kråkbärs-ris* (empetrum nigrum), samt *blå-pil* (salix livida, Wahlenb.). — Härtill kan äfven läggas: *selg* (salix capræa L.); *klot-starr* (carix globularis L.) samt *rehn-mossa* (lichen rangiferinus L.). Tallskogar finnas öfver allt i Lappmarken, men äro likväl allmännast på den sidan, som gränsar till Vesterbotten. Således intaga de största vidden mellan Åsele, Lycksele, Arvidsjaur och Jockmock. Med ett ord: de största och vidsträcktaste tallskogar finnas neder om *Sjö-*

gränsen, det vill säga den upphöjning, som utan tvifvel danat de många sjöar, samt träsk och kärr, hvaraf Lappmarken öfverflödar.

§. 7.

Granen kräfver i allmänhet en bördigare jordmon än tallen. Der leran är blandad med rödmyllan, eller annan tung och sumpig matjord, der jordmonen icke är alltför mycket stenbunden, der vexer granen frodigast. I synnerhet är granen allmän på skuggrika ställen, såsom till exempel i djupa dalar, vid källbäckstränder, på norra sidan af berg, med flere andra ställen, der solstrålarne icke kunna fråntaga jorden dess behöriga vätska. De allmännaste vexter i granskogarne äro: *back-tåtel*, eller *sian* (aira montana L.); *får-svingel* (festuca ovina L.); *almycke* (epilobium angustifolium L.); *blåbärs- och lingon-ris*, hvartill äfven kan läggas: geranium sylvaticum L., pyrola rotundifolia och secunda L. Dessutom betäckes marken af hvarjehanda löfmossor, såsom polytrichum commune L., dicranum scoparium Hedv., hypnum L. m. fl.

Jag har funnit, att granskogar intaga största rummet vid alla sjöar samt bäckar och kärr i Lappmarken och kan således med trygghet intyga, att den egentliga *tallregionen* bör räknas nedom sjögränsen, *granregi-*

onen ofvan för sjögränsen, samt *björkregionen* rundt omkring fjellarnes baser *).

När man således jemnför tracterna på båda sidor om sjögränsen med hvarandra, så finner man en märkbar skiljaktighet, så väl i jordmon, som vegetation, hvilka omständigheter hvarje fördomsfri landtman ingalunda anser med likgilltighet, då det kommer an på uppodlingar och åkerbruk.

§. 8.

Man har i allmänhet antagit, att tallen uthärdar längre klimatets stränghet än granen. Man har tyckt sig märka, att den förra till och med fortfar att tränga sig opp under fjellarne, sedan granen upphört att vexa. Det torde likväl förtjena undersökas, huru vida en sådan mening i det hela eger bestånd.

En omständighet, som väl icke bevisar motsatsen af den antagna hypothesen, men tyckes bekräfta den af mig i föregående §. antagna meningen, är, att den skiftevisa omvexlingen mellan gran- och tallskog står under

*) Detta instämmer med de flestas erfarenhet, som bo i Lappmarken. Äfven Lapparne, hvilkas nomadiska bana går tvärs igenom landet, intyga detsamma. Stud. Herr Björkman intygar, att det är samma förhållande i Gellivare och Juckasjervi, som jag funnit i de öfriga Lappmarkerna.

större inflytelse af den jordmons beskaffenhet, hvarpå den vexer, än af klimatet, med undantag likväl af den absoluta gränsen, vid en gifven perpendiculaire höjd öfver hafvet, hvarutöfver ingendera kan komma; och ändtligen, om så händer, att ett jordlager af en viss direction, till ex. ifrån öster till vester, mötes och afbrytes af ett från en annan direction kommande jordlager eller bälte, som består af torr och sandig jordmon och har således tallen till sin säkra följeslagare, så låter det lätt förklara sig, huru det kommer till, att dessa trädsorter tyckas täfla med hvarandra om herraväldet vid fjellrötterna. Detta torde kunna upplysas af följande pålitliga anmärkningar, som jag så väl under sommar- som vinterresor, genom åtskilliga delar af Lappmarken, haft tillfälle att göra.

§. 9.

Om man reser i Luleå Lappmark, till exempel ifrån nybygget Njawe till Quickjock, och fäster uppmärksamhet på de skogs- och fjellberg, som omgifva sjön Saggat; så finner man, att de på norra sidan belägna *Orrevaratsch, K*

Ramech, *Tarfck* och *Lastach*, så ser man blott granskogar på deras mot norden sluttande sidor *). En mil norr om Quickjock ligger en sjö, *Tâtâ* kallad. De berg, som ligga på dess norra sida, prydas med tallskog; men de på södra sidan belägne *Kabbla*-fjellens norra basis betäckes med granskog.

Bredevid Quickjock uppkommer en med tallskog bevext landsträcka, kallad *Tiggehaik*, som fortsätter i N. V. parallelt med *Kamajock*, går öfver *Njakakjock*, förbi *Ähok* och *Zåkolmjaur*, samt framtränger vid sidan af *Njåttsosjock* opp efter *Njåttsos vagge* ända till björkskogen vid skogsbrynet. Dessa tracter, på norra sidan om Kamajock, hafva alla sluttning mot söder. Deremot är hela Valle-fjellets norra sida, på södra sidan om Kamajock, bevext med granskog, som sträcker sig lika långt mot fjellarne på denna, som tallskogen på den andra sidan.

Vid östra ändan af sjön *Pecorajaur* uppkommer en granskog, som fortgår vesterut under hela norra sidan af fjellberget *Skieldavare*, vidare på båda sidor af *Zelekjock* opp till björkskogen vid skogsbrynet, nära *Själlapould*. På norra sidan af samma sjö vexer mera tall än gran. I Piteå Lapp-

*) Jag nekar icke, att äfven på dessa bergssidor kunna finnas några spridda tallar; men, der de finnas, utmärka de en torr och sandig backe.

mark är det nästan samma förhållande. Det vidsträckta fjellet *Arvas*, en dagsled långt och icke minre bredt; det branta berget *Ramin* och fjellet *Gaizatsch*, alla belägna på norra sidan af sjön *Tjeggelvas*, bära på sina mot söder sluttande sidor ganska vidsträckta tallskogar. Men granskogarne på södra sidan af samma sjö, under norra sidan af det 4 mils långa fjellet *Barthurthe*, gifva icke vika för de förra. Sjön *Rappen*, som är 2 mil lång, har granskog på södra sidan, men tallskog på norra sidan. Äfven den 7 mil långa *Hornawan* har myc, ken tallskog på norra sidan, men mera granskog på södra sidan.

Kortsagdt: i alla fjelldalar och nästan i hela Lappmarken skall man finna granskogar på de bergssidor, som luta mot norden, men tallskogar på de sidor, som slutta mot söder.

Men härutinnan gifvas likväl många undantag. Ty södra sidorne af fjellbergen *Snjerach*, *Valle* och *Ramech* i Luleå Lappmark, samt *Ardna puowd* och *Kaltes puowd* i Piteå Lappmark, äro alla bevexta med skuggrika granskogar. Detta är äfven händelsen med *Åreskutan* och *Hofverberget* i Jemtland; men orsaken dertill ligger, som sagdt är, i jordmonens bördighet och jemna fuktighet, som underhålles nästan hela sommaren genom de täta, ofvan ifrån fjellen nedlöpande, fjellbäckar.

Härmed vill jag dock ej hafva bestridt deras erfarenhet, som på vissa ställen i Lappmarken, äfvensom i Dalarne och Härjedalen, utstakat en smal tallregion ofvanför granregionen. Men, att granen kan, med villkor af en passande jordmon, gå till björkskogarne vid skogsbrynet, derpå gifver oss Jemtland ett otvifvelaktigt bevis. Hela landsträckan vester om Åreskutan har en ganska långsluttande, för ögat nästan omärkbar, upphöjning, hvilken här går ända till skogsbrynet och slutas icke, såsom i Lappmarken, med några stupare afsättningar vid fjellryggens bas. Följden deraf blir den, att hela landsträckan mellan Storsjön och fjellryggen ligger här, nästan mer än på något annat ställe, dränkt under oändliga myror, kärr och moras, med mellanliggande skuggrika granskogar, som fortgå ända till *Medstugan*, hvilket nybygge ej ligger långt ifrån skogsbrynet.

Herr Hisinger, uti Anteckningar under en resa genom Jemtland 1818, instämmer fullkomligen i den erfarenhet, som jag året derpå 1819 fick inhemta. På Norska sidan befanns tallen gå litet högre än granen. Detta förhållande lärer inträffa längs efter hela Norska kusten och bidrager än mer, att bekräfta sakens bedömande ur ofvan anförda synpunct.

Då man känner, att landet på Svenska sidan höjer sig småningom till fjellarnes ba-

ser, så måste det äfven, i följe deraf, arbeta med en beständig vätska och fuktighet, hvilken utan tvifvel ganska mycket influerar på jordmonen. När nu erfarenheten besannar, att tall vexer på torr och mager jordmon, men granen deremot älskar en fuktig jordmon, så lärer det icke förefalla någon underligt, att hela sträckan mellan sjögränsen och fjellarnes bas är bevext med granskog. Och, om vid fjellarnes baser, der landet åter får en hastigare upphöjning, som gör, att fuktigheten snarare afrinner och danar en torr jordmon, dessa backar ännu framlocka några krokiga tallar, så lärer man icke med skäl böra kasta skulden till denna förändring på klimatet, eller granens och tallens olika ömtålighet för köld, då man, enligt den redan antagna erfarenhetsregeln, tydligen inser, att en sådan jordmon, äfven om den flyttades ner på slättbygden, icke kunde framalstra annat än tall.

På Norrska sidan deremot, der fjellryggen tvärt afbryter, med stupa afsättningar och branta precipicer, der afrinner fuktigheten snart, hvadan det synes helt naturligt, att tallen visar sig först på dessa torra backars afsättningar.

Samma förhållande på *Dowre* i Norrige torde kunna bedömas ur samma synpunct.

§. 10.

Om jemnförelsen mellan gran- och tallskogar tyckes det redan vara tillräckligen ordadt; men vid tillämpningen af deras nytta och skada i ekonomien, samt deras inflytelse i synnerhet på åkerbruket, tyckes en närmare kännedom af deras inbördes förhållande blifva hvarken onyttig eller öfverflödig.

Att granskogar antyda en bördig jordmon, men tallskogar en steril mark, det må upplysas af följande exempel:

Det händer icke sällan, att nybyggarne, antingen af våda, eller ock med flit, sätta eld på omkringliggande skogar.

Det göra de, antingen för att skaffa sig ett godt mulbete, eller ock, när det kommer an på tallskogar, för att aflägsna Lapparne med deras rehnhjordar från sitt gebiet, emedan rehnarne göra mycken skada på nybyggarnes höhässior. Det sker i båda hänseenden, ty värr! till landets stora skada och känbara skogsförödelse. Men våldsverkarne vinna sitt ändamål; ty högst 3 år, sedan en granskog blifvit sålunda härjad, har man der det ypperligaste mulbete, som någonsin gifves i verlden. Det består då till det mesta af den så kallade *Sian*; aira montana L., som vexer så ymnigt och tjockt, att man med mycken båtnad kan insamla den till foder. Creaturen äta den

begärligt, både vinter och sommar, samt gifva mjölk, smör, ost och talg i sådant öfverflöd, att man måste förundra sig deröfver. Men tallskogarne deremot, som på sådant sätt afbrännas, blifva i grund förderfvade och oförmögne, att framalstra något vegetabile, utom några glest strödda arundines och någon marchantia.

Det enda, som likväl tyckes hafva någon trefnad på sådana ställen, äro: *blåbär, lingon* och *hallon*, hvilka plockas i mängd af invånarne och nyttjas som bröd vid mjölken.

§. 11.

Af detta bevises nogsamt granskogarnes företräde framför tallskogarne, när det kommer an på uppodlingar. I synnerhet, om någon emot söder sluttande plan öfverkommes, bör den högligen recommenderas. Af sådan beskaffenhet äro de vid Luleå landskyrka uppodlade ängar och åkerfält. De med björnmossa (polytrichum) bevexta sidländta granskogar äro först afhuggne, afbrände och inhägnade, hvarefter de tjena till mulbete i några år. Derefter, sedan rötterne på de afhuggna stubbarne börjat förruttna, då börjas rödjande, brännande och plöjande med eftertryck. Den nyplöjda jorden förädlas med litet gödsel samt

besås antingen med korn eller råg, som bär frugt; så att arbetaren och sädesmannen kan se sitt arbete betaldt inom några år.

§. 12.

I Lappmarken finnas äfven vidsträckta *björkskogar*. Antingen vexer björken ganska sparsamt bland tallskogar, då den som oftast förvandlas till den så kallade hängbjörken; eller i granskogar, der dess bark blir mycket skråflig, och stammen fågrenig. Men aldra heldst trifves hon på en sandig, dock ingalunda mager jordmon. Således ser man alla fjelldalar prydas af detta vackra träd. Dessutom tål hon klimatets stränghet i det längsta. Der gran och tall få stå tillbaka, der begår björken sig ännu temligen bra. Icke sällan blir man varse björkskogar i sluttningen af något berg. Der vexer hon ensam, jag vet ej af hvad anledning, med uteslutande af andra träd. Sådana björklundar kallas af Lapparne *ridah*. De äro ganska skuggrika och frugtbara på egna vexter. Der vexer angelica archangelica L., osmunda struthiopteris L., aconitum septemtrionale Willd., samt sonchus alpinus L. i sådan mängd, att en van-

dringsman, då han möter en sådan örtskog, bör stadna och draga i betänkande, huru vida han förmår genomtränga densamma. Der vexer björken ganska rak och ger ett godt snickarevirke. Jag har ofta sett stammen på en sådan björk stiga till 3 à 4 quarter i diameter. Björkskogarne i Lappmarken hysa åtskilliga örter, nyttiga för boskapen. De allmännaste äro *tuf-tåtel* (aira cæspitosa L.); *borst-tistel* (carduus heterophyllus L.); *fjell-kumpe* (phleum alpinum); *ängs-gröe*, eller *jäger-gräset*, (poa pratensis L.); *vårbrådden* (anthoxantum odoratum L.), samt *luktgräset* (holcus odoratus L.); hvartill äfven han läggas *hven* (agrostis stolonifera L.); *snöbollar* (trollius europeus L.); solidago virgaurea L., myosotis scorpioides m. fl. Dessa utgöra de så kallade *rådnings* (rödjnings) ängar; men der är thy värr yxan nästan aldrig satt till roten, eburu de glesa trädens och buskarnes undanrödjande icke tarfvar mera åtgärd, än att efter rotbrytningen släpa dem några famnar och kasta dem i de förbiflytande elfvarne. I Lappmarken brukas icke björk till bränsle. Dertill duger endast torrfuru och tjär-rötter. Deraf händer, att de nyttigare grässlagen alldeles utträngas och förqväfvas af åtskilliga, både för höbergningen och boskapen skadliga, ogräs, hvaribland hundflokan i synnerhet bör anmärkas. Och detta skulle icke kunna afhjelpas genom idoghet och

arbete; icke förbättras och förvandlas till de mest afkastande ängar, genom rödjande, plöjande och sående af nyttiga höfrön? Då det till och med kan bevisas, att denna, af elfvarne uppkastade och med hvarjehanda ifrån skogar och fjellar samkade grus och vegetabiliska gödselämnen beblandade, sandmylla är den yppersta jordmon för hvarjehanda jordfrugter, såsom: *potates*, *kål-rötter*, m. m.

§. 13.

Pilskogar äro Lappmarkens prydnad. Då vandraren stretar med besvär under den brännande solen mot den sluttande bergssidan, och, mattad af hettan och motgången, han ändteligen når dess topp, der den renade etherns fläkt svalkar så ljuft från Nordens isiga toppar, och han kastar en blick tillbaka på de fält, han lemnat under sina fötter: då bländas hans forskande öga af dessa Florans täcka nympher, som blanda sina harmoniskt varierande färger, mellan grönt, ljusgrönt, blågrönt, ljusgrått, silfverhvitt och guldgult, med spegelglansen af det chrystall-klara isvattnet, som med ett doft sorl slingrande gjuter sig fram genom dälden. Och hvilken nytta medföra de icke i ekonomiskt hänseende? En läckerhet för alla gräsätande djur. De borde ju insamlas såsom sofvel till vintern för boskapen;

men det sker icke, och dertill är lättjan och okunnigheten skulden.

Pilskogar tränga sig ännu längre fram mot fjellarne, sedan björken upphört att vexa. Barken af pilarne är ypperlig till allt slags läderberedning. Dertill nyttjas den ock af invånarne.

Såsom bihang till ofvannämnde skogar medfölja *asp* och *alder*, *hägg* och *rönn*. Asplundar träffas i skydd af bergssidor på torr jordmon. Aldern (*alnus incana*, *Willd.*) pryder de våta ängarne och behåller sina löf längre än något annat löfträd i Lappmarken. På ängar och under bördiga bergssidor utbreder häggen sina löfrika, hvitblomstrande grenar om våren och sina svarta bärklasar om hösten. *Rönnen* är mera sparsam, men stiger högre opp under fjellarne, än någon af de 3 föregående. I skuggrika granskogar vexer den mycket spenslig och tjenar till refspinnar för nybyggarne samt vandringsstafvar för Lapparne.

§. 14.

Sedan vi nu i korthet genomögnat fasta landet i Lappmarken med dess egenkaper och förmoner, böra vi äfven fästa en kort uppmärksamhet på de vattenaktiga delarne, hvilkas inflytande på klimat och vegetation, samt ekonomie och hvardagslifvets förnödenheter, gifver anledning till att närmare undersöka

deras egenskaper samt utröna tjenliga medel till förekommande af de olägenheter, som af dem i deras nuvarande tillstånd förorsakas.

Ibland dessa vattensamlingar falla oss *sjöarne* (lacus) först i ögonen. De finnas till stor mängd i Lappmarken. Såsom exempel kunna nämnas: *Stor-Uman* och *Vindelen* i Umeå Lappmark; *Stor-Avan*, *Udjaur* och *Hornavan*, samt *Rappen* och *Tjegelvas* i Piteå Lappmark; *Karatsch*, *Saggar*, *Skalka*, *Parkijaur*, *Randijaur* och *Purkijaur*, samt de nedre *Stor-Luleå*-träsken i Luleå Lappmark.

Sådana sjöar äro ganska djupa, ifrån 10 till 40 famnar. Islossningen sker ungefärligen 8 dagar före midsommaren. I medium och slutet af November pläga de merändels tillfrysa. Vattnet klart, genomskinligt. Botten fast, hvitaktig, med sten- eller ler-grund. Deras temperatur om våren och sommaren lägre, men om hösten högre än luftens. *Fiskar*, som trifvas i dessa sjöar, äro förnämligast: *sik*, *asp*, *gädda*, *abborre*, *röding*, *borsting*, *läke*, samt understundom *löja*.

Dessa sjöars spridda holmar och sluttande stränder erbjuda de förmonligaste tillfällen till uppodlingar.

Naturliga ängar, skog till öfverflöd, romantiska utsigter, fiskvatten, foglar och villebråd rundt omkring i skogarne, med ett ord

allt, som kan både gagna och förnöja menniskolifvet, tyckes här vara samladt af naturen, som sjelf går hvarje menskligt bemödande till handa och belönar arbetarens mödor med framgång.

§. 15.

Att dessa sjöar göra mycket till förmon för åkerbruket, det kan ingen neka. Väl sprida de en angenäm svalka i luften under den heta sommardagen; men de göra ock samma luft mera tempererad om natten. Väl går vegetationen långsammare vid stranden af en öppen sjö, än i solbäddet; men det visar sig snart vid en infallande frostnatt, hvad som är vunnet dermed, att bo vid sjöstranden, då åkern der beskyddas 2 à 3 veckor längre, än på något annat ställe, emot den härjande kölden*). Och orsaken är lätt funnen. Först hindras icke luftens täta omvexlingar på sådana öppna ställen att göra inflytelse på safternas omlopp i den ännu mjuka och omognade kärnan. För det andra meddela de icke litet quantum värme åt den omgifvande at-

*) I Luleå Lappmark ligger en holme, vid namn Björkholmen. Der pläga potatoesbladen stå ofrusna ända till sista quarteret af September månad. På andra ställen frysa de redan innan den 24 Aug.

mospheren och ersätta således under de kalla höstnätterna den brist på värma, som förorsakas af den kylande nordanvinden.

§. 16.

Dernäst böra vi äfven anmärka sådana vattensamlingar, som komma under namn af *träsk* (stagna). Träsk, egentligen ett provincielt ord, brukas öfver allt i Norrland och säges nu om alla sorters stillastående vatten, utan afseende på någon serskild egenskap. Att detta uttryck ifrån början haft en egen bemärkelse, derom tvifla vi icke, så mycket minre, som benämningen af *sjö* och *ava* är lika mycket gängse. Och, om vi villja sluta till ordets bemärkelse genom derivation från ordet *traska*, som betyder: vada i gyttja och smuts, så skulle träsk egentligen betyda: gyttjefulla kärr. Härmed må förhålla sig huru som heldst. Imellertid taga vi oss anledning till denna benämning af *träsk*, till skilnad från sjöar, som äro af helt annan natur.

Med *Träsk* må man således förstå sådana sjöar, som icke hafva sitt ursprung från fjellarnes sjömassor och glacierer, utan de hafva sin upprinnelse från kärr, kallkälldrag och annan sumpig mark. Till följe häraf är deras vatten brunt och ogenomskinligt. De äro icke djupa, från en till tio famnar. Botten består af en lös, brunaktig el-

ler svart gyttja. De fiskar, som vanligen trifvas i sådant vatten, äro: *gädda, mört, abborre.* Deras yta prydes af *näckblommor,* (nymphææ); *abborgräs* (potamogeton), *vass* (arundo phragmites L.) och *säf* (scirpus lacustris L.) m. fl.

§. 17.

Äfven af sådana sjöar gifves en stor mängd i Lappmarken. Såsom exempel må nämnas: *Fal-Träsk* och *Abmo-Träsk* i Umeå Lappmark; *Gargaur* och *Kallesjaur* i Piteå Lappmark; *Vajkijaur, Nautijaur* och *Kåskus* i Luleå Lappmark, m. fl. Af sådant ursprung äro alla smärre elfvar, som flyta ner i Bottniska viken, såsom: *Bure-Elf, Kåge-Elf, Byske-Elf* och *Råneå-Elf.* Dessa så kallade träsk hafva icke den välgörande inflytelsen på klimatet, som de större sjöarne, emedan de förstnämnda äro hvarken så stora eller djupa som de sednare. Deras islossning sker vid såningstiden, i början af Juni, deras isläggning i medium af October, och deras temperatur är merändels homolog med luftens.

§. 18.

Man bör äfven anmärka sådana vattensamlingar, som komma under namn af insjöar och tjernar. Ordet Insjö brukas egent-

ligen i jemnförelse med andra sjöar, och menas dermed sådana vattensamlingar, som icke hafva något ut- eller inlopp. De hafva dock förbindelse med andra större sjöar genom en eller flera canaler, hvarigenom de erhålla friska omvexlingar af vatten. De hafva således klart och sött vatten, ljus och leraktig botten, men äro icke djupa, ifrån en till fem famnar.

Deras stränder äro bevexta med åtskilliga hösorter, såsom: *vattenstarr* (carex aquatilis Wahlenb.); *lappsko-starr* (carex vesicaria L.); *fräkne* (equisetum fluviatile L.) m. fl. Dessa stränder öfversvämmas af vatten om våren, men blifva torra om hösten. Insjöar förse äfven sina innehafvare med fisk, som fångas uti ryssjor eller tinor, hvilka sättas i canalerna, genom hvilka fisken går in om våren och går ut om hösten. Såsom exempel på sådana sjöar kan nämnas *Miertek* i Luleå Lappmark vid Qvickjock.

§. 19.

Tjernar (stagnatiles) äro att anse som träsk i miniatur. De träffas i midten af mossbelupna kärr. Vattnet brunt med lös botten, rikt på allehanda vatten-insecter. Omkring deras stränder vexa: *missne* (menyanthes trifoliata L.) och *vattubläddror* (utriculariæ). Dessa tjernar hafva hvarken uteller inlopp. Det öfverflödiga af deras vat-

ten går bort genom utdunstning och silar sig fram genom den sumpiga mossan. De tyckas i allmänhet vara skadliga både för helsa och klimat.

§. 20.

De delar af jordytan, som komma under namn af *myror*, *kärr* och *mossar*, äro i sanning kinkiga ämnen att vidröra. Men, då man med skäl kan kalla Lappmarken en stammoder för myror och kärr, så vida de der, i jemnförelse med det torra, intaga en större vidd, än uti någon annan del af Sverige, så tyckes det icke vara billigt, att förbigå dem med tystnad. Att ingå i vidlyftiga undersökningar om orsaken till deras ursprung, deras substans och bildning, det är utom föremålet af denna korta afhandling. Vi lemna äfven det derhän, huru vida myror i Lappland ega någon likhet med mossfälten i Skottland, hvilka blifvit beskrifne af *William Aiton* i en afhandling om mossjordens uppkomst, egenskaper och odling, öfversatt af C. G. Lindman i Örebro 1807.

Hvad åter angår myrors classification och indelning i arter, med tillägg af vissa kännemärken, det torde blifva en lika så ofullkomlig, som inconsequent systematisering, då man betänker, att dessa naturskroppar äro att betrakta som tillfälliga och

villkorliga phenomener af naturkrafternas öm. sesidiga inverkan och kunna således icke anses som en bestämd lifsyttring af vissa i naturen nedlaggda grundlagar. Att åter förena dem alla och säga, att allt, hvad myror heter, är af enahanda ursprung och lika beskaffenhet, vore lika så stridande mot sanningen, som att säga, det alla myror och kärr medföra lika mycken nytta och skada i ekonomien.

Det är således i andledning af deras olika inflytelse på ekonomien, som man bör iakttaga och beskrifva deras olikheter, och dertill gifves en medelväg, som bör följas, och det är, efter min tanka, deras olika vegetation. Ty, om naturforskaren, då han vandrar på torra landet, kan, i följd af erfarenheten, bestämma vissa delars locala förhållanden, i jemnförelse med vegetationen, ehuru orsaken till denna localitet stundom döljer sig för hans forskningslystnad, så kan han äfven, på samma grund, sluta till beskaffenheten af myror och kärr, vid betraktandet af deras vegetation, som merändels alltid står i sammanhang med ställets localitet.

I följe häraf kunna kärren i Lappmarken indelas i tvänne slag, nämligen: myror och mossar. De förra äro gräsbevexta och öfversvämmade nästan hela sommaren af vatten. De sednare äro mossbelupna och

ständigt fuktiga, men nästan aldrig öfversvämmade.

§. 21.

Af olika myror märkas följande: 1. *Hömyror* (paludes graminosæ) intaga vidsträckta fält i det skogiga Lappland. De utgöra största delen af de nu varande nybyggarnes ängar och bestå merändels af *kafvelstarren* (carex ampulacea Ehrh.). Nästan hela sommaren öfversvämmas de af vatten. Sällan händer det under heta somrar, att man kan gå torrskodd på dem. Hvart annat år afslås dessa glesvexta och föga högifvande fält, och nöt-boskapen besväras ända till ledsnad och bensvaghet med denna magra spis. Emedan dessa af naturen danade ängar äro kringspridda i skogarne, så händer det icke sällan, att en nybyggare måste resa 2 à 3 mil från sitt hemvist, till att inberga foder för sin boskap om sommaren och forsla hem det om vintern genom en 3 alnars djup snö. Huru måste icke dessa arma eremiter slita ondt för sitt lifsuppehälle, endast af okunnighet om rigtig ängsskötsel? Och må hända sker detta till en del genom brist på upplysande exempel af dem, som emot bättre vett och öfvertygelse släpa sitt lif igenom med en förvånande liknöjdhet för alla arbeten och företag, som i någon mon bidraga till menniskoslägtets

jordiska välmåga, eller åtminstne lindra dess lidelser. — Om man, i anseende till den naturliga vildhet, som ännu höljer dessa länder, skulle villja tvifla på åkerbrukets mindre gynnsamma framgång, så frågar jag: men hvilka äro väl då de hinder, som göra ängarnes skötsel i Lappmarken omöjlig? Eller väntar man, att naturen, åt sig sjelf lemnad, skall åstadkomma ett frugtbärande Eden utan all menniskoåtgärd? I sanning, naturen har gjort mer än mycket uti detta afseende i Lappmarken. Ty de flesta ängar, hvarmed nybyggaren föder sina 6 kor per medium, 20 à 30 får, samt häst och oxe, de äro ju naturens eget verk.

2. *Dy* (paludes profundæ) träffas som oftast i granskogar. Deras vegetation består af carex chordorrhiza Ehrh., carex limosa L., carex panicea L. samt carex livida Wahlenb. Rötterne af dessa starrarter infläta sig i hvarandra och utgöra en gungande fly, som är farlig att gå på, både för menniskor och djur, hvarföre de ock lemnas orörde både af frossarens tand och slåttermannens lia.

3. *Flarkmyror*, eller egenteliga kärr, (paludes limosæ) äro sådane, som hvarken äro öfversvämmade af vatten, ej heller fullkomligt torra. De bestå af en slipprig gyttja och tyckas hysa mycken jernrost, hvilken ofta framflyter i små rennilar. Ehuru deras vegetation varierar, tyckas likväl föl-

jande sädesarter der hafva sitt hemvist, nämligen: juncus acutiflorus Ehrh., juncus rariflorus Hartm., scheuchzeria palustris L. samt eriophorum polystachyon L. Af sådana kärr finnes en icke liten mängd i Lappmarken.

4. *Fjällmyror* (paludes uliginosæ) finnas aldramest i de björkskogar, som omgifva fjellarnes baser. På dem vexa scirpus cæspitosus L., eriophorum alpinum L. och icke sällan carex filiformis L. Sådana myror äro temmeligen torra och stadige att gå på; men de gifva dåligt foder.

5. *Tufmyror* (paludes cæspitosæ) finnas ganska ymnigt vid låga sjöstränder och äfven i tallskogar. *Tufstarren* (carex cæspitosa L.) är här rådande, som, med sina half alns långa tufvor, gör mera skada än gagn på de ängar, hvarest hon fått inträng.

6. *Rismyror* (paludes virgatæ) äro icke sällsynta vid bäckstränder i skogar och fjellar. De bestå af täta och jemnhöga pilbuskar (salix limosa Wahlenb.) och täfla på långt håll i fägring med täcka, konstmessiga trädgårdshäckar. Hjordarne spisa dem med begärlighet; men vandringsmannen står der likasom i en labyrinth och är i fara, att icke slippa hvarken fram eller tillbaks.

7. *Starrängar* (prata irrigata) finnas vid sjö- och bäckstränder, så väl i det skogiga Lappland, som ock i synnerhet i alla fjelldalar. De öfversvämmas om våren af fjell-

floden, men blifva merändels torra om hösten. Då svajar den svettige slåttermannen på dessa jemna fält och samlar en rik skörd för den långa vintern. Af dessa ängar märkas: a) torra *starrängar* eller *risängar*. Der har salix hastata L. gjort sig mästare af fältet och nästan trängt ut alla grässlag. Dock hafva äfven några trängt in vid hennes sida; ibland dem arundo stricta Schrad., pedicularis sceptrum, Corolin. samt poa pratensis, variatio hydrophila mihi). Dessa slags ängar äro ganska hårdbetna för lian, men lemna ett godt foder, då de blifvit inbergade. b) *Våta starrängar* bestå af carex aquatilis Wahlenb., carex ampulacea Ehrh., equisetum limosum L., juncus filiformis L. Dessa ängar äro af naturen så rika, att de knappt kunna förbättras af konsten.

8. *Pölar* (lacunæ) äro gropar, der snövattnet om våren samt regnvattnet om sommaren samlas från kringliggande höjder. De tyckas hysa en leraktig botten, hvarigenom det samlade vattnet icke hinner suga sig ner i jorden så fort, som på andra ställen. Men, då heta somrar infalla, bortdunstar vattnet, hvarpå den gelatinösa gyttjan remnar i terningar. Uti dessa pölar finnas inga vexter, utom sparganium natans L., alopecurus geniculatus L., callitriche verna L. samt stundom subularia aquatica L.

9. *Gölar* (fossæ inundatæ) böra skiljas från föregående, derigenom att de hafva förbindelse med någon sjö eller elf samt sträcka sig på längden såsom grafvar eller diken genom björkskogar, kärrängar m. m. Uti gölar vexer lappskostarren, carex vesicaria L., i ymnighet, samt galium palustre L, pedicularis palustris m. fl.

10. Till starrängar höra äfven *fräkengropar*, hvilkas vatten merändels når i midjan på mannen, samt gräsbevexta och steniga sjöstränder, bevexta med gröfre starrarter.

§. 22.

Mossar (paludes turfosæ) utbreda sig öfver allt i Lappmarken, både i skogar och fjellar. Af flera quadratmils omfång upptäcker man ofta skoglösa fält. De största sträckor af sådana mossar, som jag har sett, och som kunna tagas som exempel, äro omkring nybygget *Gargaur* i Piteå Lappmark, samt stora Maddus i Luleå Lappmark.

Af mossar märkas: 1:o *torfmossar*, som ock kallas *mossmyror* och *snottermyror*. Deras vegetation varierar efter nuancen af klimatet och den jordmon, hvarpå de äro grundlaggde. Men deras underlager är alltid ett och detsamma. Det består af den så kallade *röd-* eller *barnmossan*, Lapparnes *mannatärfe* (spagnum palustre L). Den-

na besynnerliga mossart hopar årligen nya lager på de gamla bäddarne och höjer sig småningom så, att myran får en convex yta. Grunden af dessa mossmyror består af en grynig, lös och brunaktig torfmylla, som uppkommit af mossans kalfmultnade rötter och sträcker sig ofta flera famnar ner i jorden.

Dernäst bör man märka den vext, som öfver allt intager ytan af dessa vidsträckta mossar. Det är hjortron, rubus chamemorus L., som, med sina snöhvita blommor om våren och gulröda saftfulla bär om hösten, lemnar ett högtidligt vedermäle af den rikedom och mångfald, som framter sig ur djupet af naturens förborgade lifskraft; då hon på de ödsliga fälten, i de vilda skogarne, på de kala fjellarna, framalstrar dessa nordens drufvor, som läska mången mattad vandringsman och mätta så väl den frossande björnen, som den tärande larven. På samma mossor äro *tranbär* (vaccinium oxycoccos L.) icke minre allmänna. När dylika mossmyror bildas i tallskogar, plägar den så kallade *mar-* och *gårtallen* vexa på dem; men, då de bildas i granskogar, intager *rypriset* (betula nana L.) den största platsen. Äfven, ehuru mera sällan, pläga pingvicula vulgaris och villosa L., salix myrtilloides L., salix glauca L., salix limosa Wahlenb. intaga sådana myror. Des-

sa mossmyror kunna således vara nyttiga till en del, men skadliga i det hela för klimat och vegetation.

2. *Björnmossar* finnas ymnigt i skuggrika granskogar och på fuktiga ängar. De bestå af den så kallade *björnmossan* eller *gucku-rågen*, polytricum commune. Denna mossart är ganska skadlig derutinnan, att den angriper sura och våtländta ängar, frodas der och uttränger innan kort allt annat nyttigt foder. Det förtjenar således den idoga landtmannens omtanke, att, medan tider är, förekomma en så skadlig gäst, emedan den lägger sig som en tjock fäll öfver marken och utestänger både ljus och värma från jorden. Jag har ofta genom egna försök erfarit, att kälen under sådana mosslager ligger 8, ja till och med 14 dagar längre, än på något annat ställe. Detta bevisar, huru skadlig den är, och huru angeläget det bör vara, att utrota den.

Anmärkning. I anseende till den nära förbindelse, som är imellan jordmon och vegetation, torde man af det, som redan är sagdt om vegatationens locala förhållande, kunna inhemta ett ungefärligt begrepp om den rådande jordmonen i Lappland. Då man känner, att granit, quarts och glimmer utgöra grundvalarna för de fasta klyftor, som finnas i Lappland, så måste jordmonen i allmänhet blifva en blandning af dessa, med tillägg af de modificationer,

som uppkommit af väta och torka eller v rme och köld. Leran ingredierar äfven i jordmonen, ehuru ren lera och mergel förekomma ganska sparsamt. Man träffar äfven små isolerade berg, som bestå af lerschiffer, till ex. *Kassavare* i Luleå Lappmark. På torra ställen är den så kallade rödmyllan eller *mojord* allmännast.

§. 23.

Elfvar, åar, bäckar, rennilar, forssar, strömmar, sel m. m. finnas till stor myckenhet i Lappmarken och böra icke alldeles förbigås, emedan äfven de hafva mycken inflytelse på uppodlingar och ekonomien i allmänhet. *Elfvar* (flumina) äro större i rörelse satta vattensamlingar, hvilka hafva sitt ursprung från fjellarnes ismassor. De måste nödvändigt blifva vattendigra, då man betänker, att hvar och en af dem genomlöper en sträcka af 40 mil, innan de framkomma till hafvet. *Umeå, Skellefteå, Piteå, Calix* och *Torneå* elfvar äro de förnämnämsta, hvilkas ungefärliga rigtningar och utgreningar skönjas af chartor, bland hvilka den af Doctor Wahlenberg upprättade botanico-geographiska är den pålitligaste i detta afseende. Man kan med skäl påstå, att dessa elfvar gifvit förnämsta anledningen till Vester- och Norrbottens befolkning, genom deras fiskrikhet och gräs-

bevexta, lågsluttande stränder, hvilka ännu erbjuda förmonliga tillfällen till nya uppodlingar. Dessa elfvar undergå årligen en dubbel flod. Först vårfloden, som inträffar i början af Juni månad och förorsakas af snöns upplösning i skogarna. Dernäst följer fjellfloden vid midsommars tiden, eller i början af Juli, då fjellarnes snölager smälter till vatten. Vattnet stiger då 2 à 3 alnar högre än vanligt, hvarvid alla sidländta ängar öfvarsvämmas och gödas af det uppkastade gruset.

Hit höra som synonyma *strömmar*, *forssar*, *sel*. *Sel* säges i Norrland om sådana ställen, der vattnet under en trög, knappt märkbar rörelse likasom öfvergår till hvila på ett horizontelt planum mellan 2:ne forssar. Derifrån härleda namnen *Lycksele*, *Åsele* m. fl. sitt ursprung.

§. 24.

Åar (amnes) hemta sitt vatten ifrån kärr, träsk, myror och kallkälldrag i det skogiga Lappland. Deras bana är kortare än flodernas; deras vatten brunt, såsom deras ursprung, och deras volum mycket minre än de förras. Äfven deras stränder gifva anledningar till förmonliga uppodlingar.

§. 25.

Bäckar (rivi) äro utgreningar från hufvudfloderna, likasom trådfibrer från hufvudroten. De genomskära landet i mångfaldiga directioner och upphemta vätskorna från alla landsändar. Skogsbäckar taga sin början från träsk och myror m. m., men hysa vatten hela året om. Fjellbäckar uttorkas väl om vintern, men äro dock om sommaren så rika på vatten, att en menniska med möda kan vada öfver dem, hvarigenom de skilja sig från *rennilar*, hvilkas antal i fjellarne är oräkneligt.

Genom en ofullständig teckning har jag nu, så mycket i min förmåga stått, velat bibringa en ungefärlig åsigt af Lappmarkens ytliga bildning och physiska beskaffenhet. Många omständigheter framte sig der till uppodlingars möjlighet och förmon; men många äro ock de hinder, hvilka ligga i vägen för dessas lyckliga framgång. Men, att dessa hinder icke äro oöfvervinnerliga, det torde redan kunna inhemtas af sakens natur; det hoppas jag ock framdeles bättre kunna utreda.

II.

Lapplands klimat, vegetation, höjd öfver hafvet.

§. 1.

Att skrifva om ett land, i afsigt att bevisa dess frugtbarhet, och börja med dess

utseende och bildning, utan att säga ett ord om klimatet, det tyckes i sanning vara ett *hysteron proteron* i den systematiska vetenskapens ordning; men, då naturens verkningar alltid måste uppenbara sig först, innan man kan sluta till deras orsaker, så tyckes det icke vara onaturligt, att först inhemta den yttre anblicken af ett land, innan man kan utforska dess nytta. Af de föregående §§. torde läsaren redan inhemtat en kort åsigt af Lappmarkens utseende; vi gå derföre att nämna några ord om klimatet.

§. 2.

Af brist på fullkomliga samt flerestädes anställda meteorologiska observationer, har klimatet i Lappmarken ännu icke kunnat bringas till någon expressiv formel, som kan uttrycka dess medeltemperatur. Likväl hafva thermometer observationer blifvit gjorda 5 år efter hvarandra uti Enontekis, som är den nordligaste delen af Svenska Lappmarken. Dessa observationer äro redan beräknade af Herr Doctor Wahlenberg samt införda uti dess Flora Lapponica. Må det här vara mig tillåtet att af dem göra ett utdrag, jemte några anmärkningar om årstiderna, grundade på en mångårig erfarenhet.

§. 3.

Det är naturligt, att det skogiga Lappland, som ligger midt imellan snöfjellen

och Bottniska slättbygden, måste, i anseende till klimatet, hafva en märkbar inflytelse, så väl af de förras iskyla, som den sednares mildare temperatur. Och, ehuruväl Lappland ligger 8 à 12 mil från Bottniska viken, samt 16 à 20 mil från oceanen, så bidraga dock bägge dessa hafven till mildrande af Lapplands kalla luftstreck: det märker man tydligt, så snart vinden ligger på någondera sidan. Sydost vind är alltid mild för Lappland och merändels åtföljd af nederbörd. Vestlig vind svalkar och renar luften om sommaren. I fjellen rasar den med häftiga orkaner. Sällan medför vestlig vind regn på Svenska sidan; men på Norrska sidan sammanpackar den skyarna mot de kolossala bergstoderna och åstadkommer en stark nederbörd. Detta förhållende, som visserligen eger sin grund i naturen och låter förklara sig genom skyarnes sammanpackning mot fjellryggen, är genom långliga tiders erfarenhet bekräftadt; det intyga så väl Norrskarne i Nordlanden, som nybyggarne i Lappmarken: ostlig vind medför regn på Svenska sidan, men är klar på den Norrska: tvärt om är vestlig vind regnig på den Norrska, men klar på den Svenska sidan.

§. 4.

Det händer stundom, att den vestliga vinden midt i vintern, under den strängaste

köld, tvärhastigt uppvärmer luften och förorsakar hvad man kallar töväder, eller blida. Det ser då ut, som skulle oceanens tempererade luftspher vara öfverflyttad från Norrige, för att till en tid hämma den bistra kölden. Thermometern stiger från 30 graders köld till 2 à 4 graders värme. Dessa blidor inträffa tidtals om vintern i Lappmarken och vara ifrån 3 à 4 till 8 à 14 dagar. Det är väl icke nödvändigt, att dessa blidor skola inträffa på bestämda tider; men förr eller sednare har man att vänta dem. De göra då halt för alla dem, som äro stadde på resor. Som de oftast äro förenade med blåst, så sammansmälter snön ansenligt i skogarna. Det händer icke sällan, att man får köra till marknadsplatsen genom en alns djup snö på sjöarna, då man på återresan, vid pass 8 dagar derefter, får åka på glinga eller halis. Vanligtvis räknar man följande *blidor*, nämligen: *Helgamess-blidan*, *Trettondags-blidan*, *Marknads-blidan* och *Vårfrudags-blidan*. Likväl kunna somliga uteblifva, eller ock flyttas längre fram.

§. 5.

Nordvest rasar med utomordentlig våldsamhet och är tillika med nordost den skadligaste af alla vindar. Om våren plägar nordvestan sopa öfver hela Norrland,

och, varar den längre in på sommaren, så medför den säkert ett oår. År 1812 var Pingstveckan, som är Norrlands såningstid, rätt vacker; men hela Juni månad varade Nordvestan, som med en genomträngande iskyla förstörde all vegetation. Derpå följde regn i Juli och Augusti månader. Nästan samma var förhållandet år 1821. — Båda ganska kännbara oår i synnerhet för Norrland. — Dessa vindar äro de, som mest verka på klimatet i Lappland. Full nordlig och sydlig vind blåser ock någon gång, den förra midt i vintern under den strängaste kölden, och den sednare midt i sommaren; men deras följder äro för klimatet minre märkbara.

§. 6.

Sommar, höst, vinter, vår, äro olika efter olika vädervexlingar. I allmänhet räknar man tre sommarmånader: Juni, Juli, Augusti, samt en höstmånad, September. Ifrån October till Maj har man vinter. Således återstår en vårmånad, som är Maj. — Vill man åter räkna sommaren ifrån den tid, då snön tinar af marken, tilldess den återkommer, så har man 4 månader, nämligen Juni, Juli, Augusti, September. Detta är vexternas lifsperiod i Lappmarken. Sedan har man 8 månaders vinter, under hvilken tid snön i skogarna vexer till 3 alnars djup,

och isen på sjöarna till 6 quarter, samt kälen i jorden 1 aln o. s. v.

För att bibringa en ljusare åsigt af det hela, vill jag vidröra hvarje månad med specielare detalil.

§. 7.

Jannari: kallt och klart. — Ingen dag. fyra timmars morgenrodnad. Likväl synes solen 3 till 4 à 6 timmar öfver horizonten i den södra Lappmarken, samt äfven i den norra efter 13-dagen*). Qvicksilfret faller ofta ner i thermometer kulan. År 1816 lades litet qvicksilfver i ett théfat. Det frös inom en timme till en fast metall och lät hamra sig. Medel-temperaturn — 17° 50.

§. 8.

Februari fortfar att vara bister med 30 à 40 graders köld samt omvexlande snö och blåst. Man har redan dagsljuset från klockan 6 à 7 om morgonen till 5 à 6 om aftonen. Är det klart, så ser man äfven so-

*) Här är solens vistande öfver horizonten *per medium* taget. En nogare kännedom om solens upp- och nedgång i dessa tracter inhemtas af Lappska Almanachan, utgifven till Haparanda horizont, belägen under 65:te graden.

len i sju à åtta timmar*). Medeltemperaturn — 18° o. 6.

§. 9.

Mars. Dagarne förlängas allt mer och mer. Redan förmår solen under middagsstunden bryta den bistra kölden. — Men ännu fortfara de ymniga snöfallen. I medium af månaden plägar redan svanen visa sig i de öppna strömvakarne. I sednare quarteret infaller merändels några dagars töväder. Medeltemperaturn 11° 40.

§. 10.

April. Här, liksom annorstädes, är väderleken ganska ostadig, blandad med snö och urväder, samt köld och blåst. Icke desto minre börja redan några sträckfoglar med sin ankomst förebåda den annalkande våren. Kråkan och snösparfven (fringilla nivalis) inträffa redan i medium af månaden. Omkring denna tiden börjar snön tina af taken. Nu har man ljust icke allenast hela dagen, utan äfven ett stycke på natten. Man har redan öfverstått det värsta af den långa vintern, ju närmare man nalkas den 1 Maj. Medeltemperatur 3°, o. o.

*) I Lappmarken synes morgonrodnaden åtminstone half annan timma före solens uppgång; äfven så aftonrodnaden efter solens nedgång.

§. 11.

Maj är nästan den angenämaste tiden af hela året i Lappmarken. I luften hvimla otaliga fogelskaror, de der, ledsna med söderns heta luftkrets, söka nordens renare spherer och helsa så gladt sin fädernejord, hvar och en med sin egen behagliga stämma. Skogarne genljuda af sångfoglarnes qvitter, af hvilka hvarje individ instämmer i Skaparens lof öfver lifvets njutning, eller besjunger med harmoniskt modifierade toner sin älskogs ömma föremål. Vattnets tysta invånare samla sig ock efter naturens vink på bestämda möten till sitt slägtes fortplantning. Nu vaknar ock björnen ur sin långa sömn, och rehnkorna framföda sina späda foster på den kalla snödrifvan. Och blomster-gudinnan, ännu skymd under vinterns kalla täckelse, börjar äfven smycka sina gyllne låckar med den gullgula honingsdaggen, *salices*, för att å nyo, på denna vårens friska morgon, med isig barm och rosenkind, möta den åter i sitt värdiga majestät framträdande, lefvande naturen.

§. 12.

Flyttsfoglarnas sympathie med årstiderna gifver här anledning, att i korthet anföra, i hvad ordning de hos oss öfver sommaren

boende arter pläga ankomma till Lappmarken om våren.

Maj den 1. *Fjell-gåsen* (anas Erythropus).
— — — *Den vanliga gåsen* (anas anser?)*)
— — — *Grå-ärlan* (motacilla abba).

Anm. Vid samma tid börjar kädervinet samt rypors och hjerpars parning.

Maj den 10. *Knipan* (anas clangula).
— — — *Hvitskrakan* (mergus merganser).
— — — *Gräs-anden* (anas roscas).
d:o den 14. *Spjutanden* (anas acuta).
— — — *Tranan* (grus cinerea).
d:o den 20. *Vridanden* (anas penelops).
— — — *Krickan* (anas creca).
Åkerhönor (chara dryus) {apricarius et pluvialis}
— d. 25. *Lommen* columbus {septemtrionalis et arcticus}
— — — *Storsvärtan* (anas fusca).
— — — *Myrsvärtan* (anas marila).
— — — *Allankan* — — — — — —
— — — *Sädesärlan* (motacilla flava).
— — — *Svalan* (hirundo urbica). **).

*) *Anas Segetum* efter Professor Nilsons utsago.

**) De Latinska namnen äro efter Prof. Nilsons Ornithologia Svecica, jemnförda med authentika exemplar uti Museum i Upsala. Stud. Herr N. F. Björkman har varit mig behjelplig i tidernas bestämmande. Om icke hvar och en fogel kommer precist på den här utsatta dagen, så visar han sig dock vid denna tiden.

Vid pass den 25 Maj slutar kädervinet; *knipan* och *röjan* (käderhönan) börja värpa.

§. 13.

För att än mer upplysa vårens framskridande i Lappmarken, får jag här anföra några vexters blomningstider, hvilka jag anmärkt i Piteå Lappmark, år 1820.

Maj d. 15. *Asp* (populus tremula L.).
— d. 19. *Myrkull* (eriophorum vaginatum.)
— d. 23. — salix limosa Wahlenb.
— d. 24. *kråkris* (empetrum nigrum L.).
— d. 25 *selg* (salix caprea L.)
— d. d: — (Primula stricta Hornem.)

Imellan den 25 och 30 får man äfven se björk i blomma, samt tussilago farfara L., rubus chamæmorus och calta palustris L.

§. 14.

I slutet af denna månad börjar såningstiden i Lappmarken. Under vanliga år plägar man merändels hafva sått kornet innan början af Juni. Ovanligt tidig är den vår, då man sår den 20. Sednare quarteren af Maj utmärka sig stundom med kall nordvest; men, då den uteblifver, så är väderleken ganska frugtsam. Det händer ofta, att värmen om dagen stiger öfver 20 grader. En sådan temperatur, blandad med duggregn,

drifver opp brådden 8 dagar efter sådden. Imellertid är det icke serdeles varmt om nätterna, hvadan medeltemperaturen ej stiger högre än 2°, 50.

§. 15.

Juni börjar med smärre sjöars och elfvars islossning, hvilken, stundom åtföljd af ett hiskeligt brak och dån, förorsakadt af fördämningar, gifver en kraftig signal till sommarens annalkande. Snösmältningen påskyndas i skogarna, och vårfloden tilltager märkbart hvarje dag. Omkring den 10 framskjuter brådden; ängar och dalar grönska; löfskogarne utspricka. Vid denna tiden släppes boskapen på bete; sjöfoglarne värpa; fiskarne gå opp ifrån djupet. Ändtligen börjar ock islossningen på de större sjöarna ungefärligen 8 dagar före midsommaren. Uppkommer storm vid samma tid, så inträffar det phenomenet, som anses så besynnerligt af söderländningen, att man kan köra på isen den ena dagen och ro på öppna sjön den andra. — Den 20: beständig dag. Allestädes inom polcirkeln, der icke höga berg äro i vägen, ser man då *solen* hela natten såsom ett glödgadt klot*). Nu kan man se henne skarpt i synen, utan att besväras af

*) Enontekis har 7 veckor beständig dag och om vintern lika lång natt. Vet. Akad. Handl. 1803. pag. 208.

hennes strålar. Nu är den gyllene tid, då kanske mången söderns son önskade helsa den höga norden. Nu framträder ock blomstergudinnan uti sin mångfärgade sommar-drägt.

§. 16.

Vexter, som blomma före midsommarstiden, får jag här till en del anföra. Juni den 1. Salix majalis Wahlenb., salix phylicifolia. Juni den 8. viola palustris L., eriophorum alpinum L., andromeda polyfolia L., eriophorum polystachyon. Den 10. carex panicea L. Den 11. tussilago frigida L. carex globularis L. Den 12. carex cæspitosa L. Den 14. salix arbuscula L., salix livida Wahlenb. Den 15. holcus odoratus L., carex dioica L., carex mikrostachya Ehrh. Den 16. stellaria graminea L., ranunculus acris L., trollius europæus L., leontodon taraxacum L. Den 17. thlaspi bursa pastoris L., carex canescens L., menyanthes trifoliata L., trientalis europæa L. Den 19. viola canina L., viola biflora L., salix glauca L., andromeda cœrulea L. Den 22. andromeda hypnoides L., azalea procumbens L., carex chordorhiza, Ehrh., salix herbacea L. Den 23. lychnis dioica L. astragalus alpinus L. cerastium alpinum, arbutus alpina L. m. fl. Medeltemp, 9°, 70.

§. 17.

Juli månad är ganska varm i Lappmarken. I början af denna månad inträffar fjellfloden, som har en vigtig inflytelse på resor, gräsvext, fiskeri och andra ekonomiska mål. Den 20 Juli börja kornåkrarne skjuta i ax. Vid samma tid infaller äfven höbergningen. 8 till 14 dagar förut börjar man med löftägten. Omkring den 12 löper björken, ehuru olika efter olika årstider. Då passar man på, att taga eller rifva näfver. Nu äro ock nybyggarne ganska ifrigt sysselsatta med fiske. Gäddan och abborren gå opp under solskenet på grundt vatten och bada sig; som det heter. Då kan en man med några nät, om lyckan är god, insamla 3 à 4 ℔ om dagen. — Jag nämnde, att slåttertiden infaller vid pass den 20 Juli. Man börjar då med hårdvallsängar och så kallade *rådnings-ängar**). En del börjar med starrängarna och spar vallängarna till slut; men hvem finner icke, att detta är en förvänd vana? De flesta *jäger-* och *tåtelarter* (poa et aira) stå nu i sin blomma; och då är det bästa tiden att skörda dem. Deremot är *starren* (carex) knappt halfvext vid denna tiden.

*) Med *rådnings-ängar* menas i Norrland sådana elfsstränder, som varit bevexta med björk- och

§. 18.

Nu kan man väl säga, att naturen står i sin högsta fägring; likväl är det en sak, som betager menniskan en ostörd njutning af sommarens nöjen och gör, att vistelsen i Lappmarken nu är minre angenäm än vid midsommarstiden. Jag menar *Myggåtet*, som icke lemnar någon lefvande varelse hvarken dag- eller nattro. Icke minre menniskan, än fänaden, ja! äfven foglar och vilda djur lida obeskrifligt af dessa plågoandar*). Endast rehnarne på de högsta fjellspetsarne och glaciererna kunna undvika dessa blodtörstiga fiender, som svärma milliontals, öfver hela landet. Och, efter herrar entomologer ännu icke kunnat framte något botemedel mot detta onda, så ges ic-

pilskogar, men sedermera blifvit upprödjade till ängar.

*) Att myggorna ätit opp någon lefvande menniska, det är ännu icke spordt; men, att många smärre djur, såsom får, kalfvar, o. d., derigenom fått sin bane, det har man många exempel på. Att små fogelungar i skogarna stryka för denna landsplåga, det försäkra Lappmarks-boerne allmänt. Jag har aldrig sett exempel derpå; men det är icke osannolikt, hvadan man äfven röner en märkbar saknad på fogel efter ett svårt myggår.

ke annat, än tålamod. Detta är ock den enda cur, som gör plågan dräglig för infödingen; men värre är det med resande fremlingar, som icke äro vana dermed. Nybyggarne pläga väl blanda ihop en smörja af tjära och söt grädda, hvarmed de bestryka både ansigte och händer; men det är icke stort bättre. Myggorna sky väl till en tid, men äro snart lika befängda, som förut. Dessutom äro ögonen i fara för en sådan salva.

§. 19.

Myggorna äro förnämligast af 3 slag, nämligen: 1:o *mygg, kat' exochen*, med det tillnamnet *långnäsa* (culex pipiens), bekant så väl för sitt stickande bett, som sin försmädliga sång. Denna visar sig redan i slutet af Juni, grasserar under hela Juli och börjar redan minskas vid Augusti; 2:o *knott* (culex reptans) kommer i början af rötmånaden och håller ut nästan hela den månaden. Knotten håller sig alltid nära marken och kryper gerna under kläderna. För honom är man alltid fri inne i rummen. 3:o *Hya* eller *gnadd* (culex pulicaris)] är minst och kommer sist. Man känner knappt, när hon biter; men bettet åtföljes af en kliande sveda. — Visserligen äro myggorna en stor plåga för menniskor och djur samt ett stort hinder under arbetet. Men, hvem

känner väl ännu deras nytta i naturens stora och visa hushållning?

Jag lemnar äfven det till sakkunnigas begrundande, huru det kommer till, att myggorna nästan sky för somliga menniskor. I synnerhet skarpa och bleka ansigten lida icke mycken mehn af dem. Rök är det enda medel, som kan fördrifva myggorna ur rummen och skydda dem, som der inne kunna vistas. De så kallade *Skogs-Lapparne* veta äfven att begagna detta medel till sina rehnars församlande. Skogs-Lapparne hålla icke sina rehnar i vall hela sommaren, såsom Fjell-Lapparne, utan låta dem gå i villan. Men under värsta myggåtet antända de eldar i skogarna, hvadan de, då rehnarne församlas från alla håll, få tillfälle att mjölka sina rehnkor.

Läsaren täcktes här ursäkta den från ämnet afvikande berättelsen. Afsigten är att visa de egenskaper, som landet eger, samt gifva en vink om de förmoner, hvilka en kommande nybyggare der kan hafva att vänta; men härvid vill jag icke heller förtiga de brister, som kunna förekomma.

§. 20.

I Juli månad inträffar åter en gyllene epoch för jägare. Alla sjöfoglar byta sina fjädrar och mista sina vingar. Man plägar i detta tillstånd säga dem *rugga*. De gömma sig väl i gräset på ensliga ställen, men

Lappmarksboerne jaga efter dem med dertill dresserade hundar och göra ofta en god fångst.

§. 21.

Har Lappmarken sina olägenheter, så har den ock sina förmoner. Hjortronen, en läckerhet, som endast tyckes vara skapad för den höga norden, mogna mot slutet af Juli månad. Då plägar man skicka barn och minre arbetsfört folk, för att insamla dem i tunntal. Men denna frugt går icke till alla år; och, hvad som är besynnerligt, då den slår felt i skoglandet, händer det icke sällan, att fjellmyror stå alldeles röda af dem.

Men saken är den: de komma sig icke till blomning i fjellarna, förr än under den hetaste tiden, då de deremot i skogarna blomma för tidigt och skämmas af frost. Medeltemperaturn 15°, 33.

§. 22.

Augusti månad är merändels utmärkt med mycket regn. Derigenom blir arbetaren ofta hindrad midt i bergningstiden, men det hjelper icke; naturen har sin gång, och snart infaller äfven skördetiden. Omkring *Larsmessan*, eller den 10 Augusti, har man att vänta jernnätterna, och, om då him-

melen klarnar opp i norden, står hela Norrlands lycka på vågspel. Är det åter muligt vid den tiden, så gå de merändels lyckligt förbi, och då kan årsvexten utan fara stå 8 dagar längre. Imellertid bör åkern vara skördad innan den 24. — I Lappmarken vet man ännu icke, hvad det vill säga, att meja en åker. Med skäran i handen stå de der och kröka sina ryggar. — Det är sannt, de hafva icke stora åkerfält att skryta med; men de kunde likväl lära sig, huru det går till att skörda en åker. Ty, hvad som nu sysselsätter 4 personer en hel vecka, det kunde ju på ett beqvämare sätt vara skördadt på en aftonstund.

Imellertid fortfar höbergningen. Vid medium af Augusti infaller redan det ohyggliga höstmörkret, om nätterna. Den enda förmon dervid är, att man kan ljustra med fördel. Medeltemperaturn 13°, 36.

§. 23.

September. Nu är redan sommarens glädje förbi. Dagarne förkortas, och väderleken är ruskig, med omvexlande regn, blåst och snöslask. Imellertid erbjuder naturen äfven nu en angenäm sysselsättning, som tillika lifvar minnet af det framfarna och förljufvar det närvarande, jag menar insamlingen af åtskilliga bärarter, såsom: *hallon, smultron, vinbär, lingon, blåbär, å,*

kerbär, m. fl. hvilka, ehuru de icke uppväga söderns rika frugtskördar, likväl alltid, rätt använda, erbjuda många angenäma och helsosamma anrättningar jemte Lappmarkens ymniga sofvelvaror. I medium af September börja redan löfskogarne nedlägga sin lånta sommarskrud. Vexterna vissna på marken, och hela naturen ikläder sig den sorgliga drägt, som vittnar om den annalkande vintern. Medeltemperaturn 5°, 40.

§. 24.

October. Denna månad plägar kallas den gyllene korftiden. Lapparne slagta nu sina *brunrehnar*, och de nybyggare, som hafva rehnar, efterfölja deras exempel. Hvar och en, som nu har klingande mynt, eller annars står i förbindelse med Lappen, är betänkt på, att skaffa sig *sofvel* för vintern.

Ifrån medium af denna månad, måste boskapen stallfodras. De minre sjöarne tillfrysa, och marken höljes med snö. I denna månad infaller äfven några fiskars stimtid, hvarföre nybyggarne mest sysselsätta sig med fiske. Medeltemperaturn — 2° 50.

§. 25.

November. Full vinter. Man har väl redan haft snöföre, allt sedan medium af förra månaden; men nu först isläggas de stör-

re sjöarne. I denna månad sysselsätter man sig gemenligen med att köra hem ved och hö. Äfven fiskas mycket denna tiden med nät och isnot, hvilket verkligen är ett nöjsamt göromål, då man ingenting annat har att uträtta. Medeltemperaturn — 10°, 98.

§. 26.

December är i det mesta lik Januari. Köld och mörker äro de fiender, mot hvilka man måste strida, af hvilka den förra öfvervinnes med goda eldbrasor, och det sednare endast med tålamod och hopp. Det är sannt, nu tyckes det vara den ledsammaste tiden i Lappmarken; men — man kryper in i stora skinnpelsar, tar lappskor på fötter, handskar på händer samt ludna mössor öfver hufvud och öron och går ut oförskräckt, att bjuda vintern spetsen. Då man en gång kommit i rörelse, så är det verkligen icke så farligt, som man tror. Sålunda utrustad, går man ut till strids mot *björnar*, *vargar*, *räfvar*, *mårdar*, *uttrar*, *harar*, *hermeliner*, *ikorrar* och *snörypor*, kommer hem isrimmad, men stolt öfver bytet; omringar nordens vinter-sol, den präktiga brasan, och tillbringar den långa vinterqvällen med berättelser om dagens hjeltedater, eller om fordna bragder och fabelverldens jättesagor. Sålunda lefver ett folk, fritt från verldens buller, i ett ostördt,

och kan hända för mången Furste afundsvärdt lugn. Hvar och en är nöjd med sin lott och missunnar ingen dess lyckligare land eller rikare bord; ty *han känner ej annat land, än den af ödet honom beskärda fäderneiorden.* Medeltemperaturn — 17°, 20.

§. 27.

Detta var månadernas temperatur, och, när det beräknas, uppkommer ett medeltal af 2 graders köld och 86 decim.

Vid öfvervägandet häraf, skola de, som äro vana vid söderns varmare luftstreck, hvarest man af luftens medeltemperatur tilläfventyra kan bedöma ett lands frugtbarhet, troligen uppgifva allt hopp om vidare uppodlingars möjlighet i Lappmarken. Ty, om till exempel den Småländska jorden, med 6 graders medeltemperatur i luften, knappt förmår ersätta odlaren med en nöjaktig afkastning, huru skall då Lappland, som, enligt ofvanstående beräkning, ingen värme har, kunna producera säd och jordfrugter för dess kommande inbyggare?

§. 29.

Nu kan man väl till en början göra den invändningen, att resultaterne af dessa meteorologiska observationer, som äro gjorda

i den nordligaste delen af Svenska Lappmarken, på ett rum, der klimatet säkerligen lider mycken inflytelse af de närgränsande fjellarna, icke kunna lämpas på den medlersta och sydligare Lappmarkens klimat. Jag är imellertid öfvertygad, att, om än meteorologiska observationer anställdes uti någon af de medlersta Lappmarkerna, till ex. Arjeplog, så skulle icke resultaterne deraf så mycket differera från de förra, att någon betydlig skilnad i frugtbarheten derigenom vore att påräkna. Men en annan fråga är det, huru vida ofvanstående medeltal uttrycker verkliga summan eller qvintessensen af Lapplands egentliga vextdrift. Man har nämligen en genare methode att utröna klimatets beskaffenhet i ett land och den derpå grundade frugtbarheten; jag menar jordtemperaturn, hvilken åtminstone i Lappmarken tyckes närmare svara mot landets sanna vegetation. Herr Doctor Wahlenberg, hvars oförtrutna forskningar och försök med kallkällor, i de flesta rikets provincer, spridt ett nytt ljus öfver detta slags geologiska studium, har äfven, under resor i Lappmarken, gjort observationer till utrönande af jordtemperaturn, hvaraf resultaterne redan äro införda uti Kongl. Vet. Acad. Handlingar för år 1809 samt äfven i dess Flora Lappon. Må det här vara mig tillåtet, att deraf göra ett kort utdrag. Det torde våra säkrast, att jemnföra

de ställen med hvarandra, som ligga ungefärligen lika långt från hafvet eller fjellryggen.

§. 29.

Jordtemperaturn i Lappland.

Tegsnäs 2°, 6. *Gråträsk*, *Storbacken*, *Åsele*, *Lycksele* 2°, 2, *Jockmock* 2°, 0, *Gellivare*, *Vålgsjön*, *Stensele*, *Sorsele* 2°; 0. *Arjeplog*, *Randijaur*, *Risnäs* 1°, 8. *Rappen*, *Tjåmotes*, *Juckasjerfvi*, *Gillesnöle*, *Nasa bruk*, *Qvickjock*, *Enontekis* 1°, 7 *). Skogsbrynet, *Givorten* 1°, 4. pilskogar, *Givorten* 1°, 2. *Virchjaur* 1°, 2.

§. 30.

Dessa observationer göra väl klimatet i Lappmarken 4 à 5 grader varmare, än lufttemperaturn utvisar; men de tyckas likväl icke alldeles tillfredsställa vår önskan; emedan de icke gifva de förmonligaste begrepp om Lapplands frugtbarhet, om nämligen upplandets eller continental-vegetationen stode i samma förhållande till medeltemperaturen af sitt klimat, som den motsvarande hafskustens vegetation till dess klimat. Ty, om man af luft- och jordtempe-

*) Per suppositionem.

raturens sammansatta inverkan ville och kunde beräkna vegetationens *Quantitet* och *Qualitet*, det vill säga, så väl vextformernas mångfald, som deras af temperaturn modificerade lifs-period, så skulle vegetationen i Skåne i båda fallen förhålla sig till vegetationen i Uppland, som 15 till 12; och Upplands vegetationen till Lapplands, som 12 till 0, eller efter följande schema:

	Skåne.	*Uppland.*	*Lappland.*
Luft-temp.	+ 7°, 13. *)	+ 5°. 52.	— 2°, 86.
Jord-temp.	+ 8°, 10.	+ 6°, 5.	+ 2°, 00.
Comp.	+ 15°, 23.	+ 12°, 0 2.	— 0°, 86.

Men en sådan theorie vore orimlig, hvarföre den icke heller besannas af erfarenheten.

§. 31.

Men, om man betraktar den quantitativa vegetationen och jordtemperaturn, så tyckas de i någon mon stå i förhållande till hvarandra. Då finner man följande förhållande:

*) Temperaturn i Skåne är anförd enligt Mag. Forsanders disputation, utgifven i Lund 1820. Temperaturn i Upsala, enligt Doctor Wahlenbergs Flora Upsaliensis, samt i Lappland efter dess Flora Lapponica.

	Skåne.	Uppland.	Lappland.
Jordtemp.	+ 8°, 1	+ 6°, 5.	+ 2°, 0.
Växtarternas mängd, phanerogamer.	950. *)	600. **)	250. ungef.

Men, betraktar man den qualitativa vegetationen, så tyckes den närma sig till ett rakt förhållande till sommar-månadernas högsta temperatur. Om man på sådant sätt betraktar saken, så får den följande utseende:

	Skåne.	Upland.	Lappland.
Sånings o. Skördetid. Vårsäden.	medium af Apr. medium af Aug.	början af Maj medium af Aug.	slutet af Maj med. af Aug.

Således skulle vårsäden i Skåne behöfva nära 4 månader***) till sin mognad, i Uppland vid pass $3\frac{1}{2}$ samt i Lappland $2\frac{1}{2}$ månader. I anledning häraf, tyckes sommarmånadernas medeltemperatur i Lappland vara för låg i anseende till samma månaders temperatur i Uppland och Skåne. Ty det tyckes vara enligt med sakens natur, att vårsäden behöfver lika stor värmemängd till sin tillvext och mognad i Skåne, som samma slags säd behöfver till sin mognad i Lappland. Således bör summan af vegetationstidens värme i Skåne vara lika med summan af vegetationstidens värme

*) Mag. Forsand. l. c.

**) 642. Wahlenb. Fl. Ups.

***) Prof. Pehr Adr. Gadd, uti sin Svenska landtskötsel, antager 15 veckor till vårsädens mognad i Skåne.

i Lappland. Men nu förhåller sig vegetationstiden i Skåne till vegetationstiden i Lappland, ungefärligen som 15 till 10; således borde äfven dessa tiders medelvärme hafva ett dylikt, invändt förhållande. Men, efter hittills skedda beräkningar, är alla sommarmånaders temperatur högre i Skåne, än uti Lappland, då likväl, efter hvad vegetationen antyder, det borde förhålla sig tvärtom, åtminstone under Juni och Juli månader. Det vore således interessant i detta afseende, om accurata och corresponderande observationer skedde under sommarmånaderna både i Lappland, Uppland och Skåne, för att utröna rätta förhållandet i anseende till vegetationen; och borde man dervid så laga, att observationerna icke allenast skedde morgon, middag och qväll, utan äfven under midnatten eller i soluppgången, då kölden är som starkast.

§. 32.

Men vi lemna dessa provincer, hvilkas klimat i mer och minre mon förändras af hafsluftens inflytelse, och gå heldre att jemnföra Lappland med motsvarande provincer, hvilka, likasom det förra, äro aflägsnade från hafvet och närmnre till fjellryggen. *Jemtland*, *Härjedalen* och *Dalarne* äro visserligen de provincer, som kunna anses motsvarande mot Lappland. Men för att så mycket lättare kunna jemnföra,

Dalarne. Härjedalen.

		Dalarne. Luft-temp.	Jord-temp.	Sånings-tiden.	Skördetiden. Korn.	Råg.	Potates.	Härjedalen. L.Temp.	J.Temp.	Sånings-tiden.	Skördetiden. Korn.	Råg.	
Öfra Björk-Gräns.					vid	pass	2900		från		28	00	
	Björk-Region.									till	30	00	P. f.
Öfra Tall-Gräns.		vid	pass 2°, 5.			2500	P. f.			25	36		
	Öfra Tall-Regionen.								2°, 6. (1700)		med. af Aug.	med. af Aug.	
Öfra Gran-Gräns.		från	2500		till	2800	P. f.		3°, 3*) (1383)	från	2 till	400 29	00
	Gran-Region.		(800)	med. af Maj.	med. af Aug.						med. af Aug.		
Sjö-Gränsen.		vid	4°, 77 pass			600 (Siljan)	P. f.		500	+	600		
Hafs-kusten.			5°, 5.	(Gefle)					4°, o.		(Sunds-	vall)	

Sjögränsen, som egentligen bör bestämmas efter sjöarnes höjd, kan mellan dessa sjöar uppnå en ansenlig höjd. Således har Herr Hisinger funnit dess högsta höjd i Dalarne gå till 1267 P. fot; i Härjedalen till 1000, vid Bollnäs socken, samt i Jemtland vid Lyckkregen till 1261 P. fot.

*) Brunnar vid Långås d. 23 Juli + 3°,4. I. en annan + 3°, 3. I en stark källåder norr om Långås d. 24 Juli + 3°,0. Den 28 Aug. + 3°, 8. C. Härjedalen består mest af torra sandmoar, bevexta med tall. Der saknas ock de stora sjöarne, som finnas i nästgränsande landskaper.

Jemtland. Lappmarken.

L. Temp.	I. Temp.	Sänings-tiden.	Skördetiden. Korn.	Råg.	Potates.	Åsele.	Lycksele. 1°, 2. Pilskogar.	Arjeplog. Giverten.	Jockmock. Virikjaur. 1°, 2.	Gellivare.	Juckas-jerfvi.	Enontekis.	
			från	2 till	100 2400	Öfra	Björk- 1°, 4.	Gränsen				1800.	Säningstid.
								. . . . .	. . . . .	. . . .	. . . .	. . . .	
Öfra	Gran-	Grän-	sen	. . till	1800 2200	Öfra	Tall-	Gränsen				1200.	Slutet af Maj.
							. . . . .	. . . . .	. . . .	. . .	. . .	1°, 7.	Med. af Aug.
Öfra	3°?*) Gran- 3°, 8.	Re-	gion		1200	Öfra	Gran- 1°,8.	Gränsen	. . . .			8 à 900	
(980). 2°, 1. Stor-	sjön	=	968			Sjö-	2°, 0. Grän- 2°, 2. 2°, 6.	sen	2°, 0.	8 á 900	till	1000?	Skördetid.
								. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . . .	
							2°, 9.*)						

*) Tjufkällan mellan Rehnberg och Tångböle den 12 Juli 1818 + 3°, 8 C. Den 15 Juli 1813 + 2°,6. Den 30 Aug. + 3°. I en källa midt på Frösön + 3°, 8; i en annan vid Rödösundet 4°2 C. Storsjöns tracter har så väl af sitt läge, som formation ett märkligt företräde framför mången annan från hafvet aflägsnad province. Detta skönjes äfven af dess rika vegetation.

Det är skada, att sjögränsen, eller de större sjöarnes höjd öfver hafvet icke blifvit genom barometer-observationer utrönt, i det skogiga Lappland. Jag får äfven erinra, att såningstiden vid hafskusten i Vesterbotten, äfvensom i Åsele, infaller omkring den 20 Maj.

*) Luft-temperaturn var år 1801 + 1°, 46; men, enligt medium af flere års observationer, utsättes L. T. vid Umeå till 0, 77.

Dala

		Luft-temp.	Jord-temp.	Sånings-tiden.	
Öfra Björk-Gräns.					
	Björk-Region.				
Öfra Tall-Gräns.		vid	pass 2°, 5.		
	Öfra Tall-Regionen.				
Öfra Gran-Gräns.		från	2500	med. af Maj.	t n A
	Gran-Region.		(800) 4°, 77		
Sjö-Gränsen.		vid	pass		
Hafs-kusten.			5°, 5.	(Gefle)	

Sjögränsen, som eger
efter sjöarnes höjd, ka
uppnå en ansenlig höjd
Hisinger funnit dess hö
gå till 1267 P. fot; i
vid Bollnäs socken, sam
krogen till 1261 P. fot.

deras klimat och vegetation, får jag framställa här bifogade tabell N:o 1. Den är grundad på H:r Hisingers och D:r Wahlenbergs samt äfven några egna observationer. Härtill får jag äfven anföra, hvad jag har mig bekant om Vermland och Småland.

Vermland.		*Småland***).*		
Jordtemperaturn vid sjön Yngen *) *och Philipstad* **)		*Lufttemp.* + 6°, 28.		
			Såningstid.	*Skördetid.*
+ 5°, 0	6°, 23'	*Råg*	15 *Apr.*	29 *Aug.*
Såningstid.	*Skördetid.*	*Korn*	12 *Maj*	21 *Aug.*
Vårs.m. af Maj	*med. af Aug.*	*Potat.*	11 *Maj*	21 *Septemb.*

Enligt bref af Mag. Forsander, Nat. Hist. Docens i Vexiö, varar såningstiden för kornet i Småland från den 18 Maj ända till den 10 Juni, och skördetiden infaller allmännast omkring slutet af Augusti. "Vårsäden behöfver till sin mognad 15 à 17 veckor."

*) Vet. Akad. Handl. 1809, sid. 212, vid sjön *Yngen* källor observerade.

N:o 1.	2.	3.
Jul + 4°, 9.	5°, 0,	d:o
d:o + 5°, 1.	5°, 0.	5°, 1.
Ag. + 6°, 9.	6°, 0.	5°, 0.
d:o - - -	- -	5°, 0.
Spt. + 6°, 9.	6°, 0.	5°, 0.

**) *Hisingers Resor*, 3 *Häft. pag.* 8. *Källor vid Philipstad*, obs. 1821.

April.	+	5°. 0.
Jun.	+	5°, 0,
d:o	+	6°, 0.
Aug.	+	6°, 25, samt 1822
d. 18 Sept.	+	6°, 25

***) Vet. Akad. Handl. 1815, pag. 164.

§. 33.

Af denna jemnförelse kan inhemtas, huru temperaturn och vegetationen i allmänhet aftaga, ju närmare man nalkas Norden. Och, ehuruväl proportionen af detta aftagande icke så noga kan bestämmas af blotta sädes- och skördetidernas förhållande vid olika breddsgrader, så tyckes likväl jordtemperaturn, jemnförd med vegetationen i allmänhet, gifva oss nöjaktiga och temligen consequenta resultater i denna del.

I synnerhet tyckas de så kallade vextregionerna undergå märkbara förändringar på hvarje grad. Herr Hisinger, hvars oförtrutna undersökningar, under resor genom Dalarna, Härjedalen och Jemtland, egna en rättskaffens patriot och en opartisk naturforskare, har bestämt snögränsen samt de öfriga vextregionernas gränslinier i nämnde landskaper, genom noggranna barometer observationer, hvilka, jemnförda med Herr Doctor Wahlenbergs i Lappmarken, nogsamt öfvertyga oss, att skilnaden i klimat och vegetation på 8 breddsgrader icke är så obetydlig.

Då till ex. granregionens öfra gräns i Dalarna under 61 graden inträffar vid 2800 Pariser fots upphöjning öfver hafvet, så har den vid Enontekis, mellan 68 och 69 grader, fallit till 8 à 900 P. fot. Och, om det icke kan nekas, att samma vextformer uti

liknämniga regioner antyda ungefärligen lika nuancer i klimat och jordmon, så är det klart, att, om sädesodlingen i Dalarne och Härjedalen kan idkas ända till 2000. P. fots upphöjning öfver hafvet, så torde den i Lappmarken, till ex. omkring Enontekis, icke vara att påräkna vid en höjd, som öfverstiger 1000 P. fot.

§. 34.

Men, likasom locala omständigheters inverkan oftast framlockar många vextformer öfver den för dem en gång fastställda gränslinien, så lärer man ock, hvad sädesodlingen angår, vara berättigad att göra undantag. Såsom exempel derpå får jag anföra följande: År 1821, hade en gammal Lappenka sått litet korn under foten af fjellberget Njunnas, beläget 6 fjerdedels mil ofvan för Qvickjock i Luleå Lappmark, och hade om hösten skördat det herrligaste korn, som någonsin kunnat uppvisas. Herr Comminister Ullenius har sjelf med förundran sett prof på det deraf malda mjölet samt tillika med många andra i Qvickjock varande personer ätit det deraf på eget vis förfärdigada brödet. Jag kan äfven intyga, att der vexte korn redan år 1816. Nu vet man att detta ställe icke allenast höjer sig öfver både gran- och tallregionerna, utan det är äfven nära björkregionens öfra gräns och måste

således ega en upphöjning af nära 1800 P. fot öfver hafvet. Är icke detta ett bevis på ofoget af deras klagomål, som föregifva, att Lappland icke står att hjelpa genom uppodlingar? På nyssnämda ställe, har aldrig någon menniska satt yxan till roten, och likväl kan man der på en helt obetydlig terrain inberga 8 månaders foder för en häst och 2:ne kor. En half mil ofvanföre finnes föder för 30 kor, om så behagas. Nu är det äfven bevisadt, att stället producerar korn, hvad hindrar då, att det icke kan föda sin man? Och sådana ställen finnas många i Lappmarken.

§. 35.

Men den skiljaktighet i klimat och vegetation, som förmärkes under olika breddsgrader, är ändå obetydlig mot det stora aftagande, som eger rum mellan olika ställen efter landets tvärdiameter, det vill säga, då man reser från hafskusten opp åt Sevegåsen. Det är i början en märkbar skilnad på hvar 5:te mil, och till slut på hvar 4:dedels mil. Orsakerna dertill böra sökas i höjden öfver samt aflägsnandet från hafvet och annalkandet till fjellryggen. Alla 3 bidraga gemensamt, att småningom förminska och slutligen undertrycka vegetationen.

§. 36.

Huru vegetationen småningom aftager och slutligen upphörer vid landets upphöjning öfver hafsytan, det betviflar ingen, äfvensom hvar och en känner hafsluftens välgörande inflytelse på omkring liggande nejder. Men, att äfven fjellarne med deras isfält influera på det närliggande slättlandets temperatur och vegetation, och att de tracter, som finnas i fjellarnas grannskap, äfven på långt håll lida af dessas iskyla; det är äfven lika så enligt med sakens natur, som det är bekräftadt af erfarenheten.

Ett förvånande bevis derpå har Herr Hisinger lemnat oss, då han uti Härjedalen och Jemtland har, på de från den stora fjellryggen lösryckta, isolerade fjellbergen, funnit vextregionerna stiga ett par hundrade fot högre, än vid fjellarnes baser.

Att detta förhållande eger rum äfven i de Svenska Lappmarkerna, ehuru det icke fullkomligen genom barometerobservationer blifvit utrönt, derpå är intet skäl att tvifla. Jag skall äfven genom några observationer, som jag kunnat göra, försöka bekräfta detsamma.

§. 37.

Vestra ändan af sjön *Peccorajaur* i Luleå Lappmark ligger öppen för de rundt om-

kring belägna fjellarnes åverkan. På dess stränder finnas många fjellvexter, såsom: salix lanata L., arabis alpina L., carex alpina Sw. m. fl. På holmarna deromkring har man gjort försök med kornutsädet; men utslaget har aldrig fallit till odlarens förmon. Säden mognar icke. Vid östra ändan af samma sjö hafva äfven försök blifvit gjorda i afseende på åkerbruket, och resultaterna deraf gifva anledning till förmonliga uppodlingars möjlighet, samt en glädjefull förhoppning, att odlaren i en framtid kan genom arbete och flit skörda frugten af sina mödor. Der vexer korn så väl, som på andra ställen i Lappmarken. Också finnes der ingen af ofvannämnda fjellvexter. Således ser man redan en betydlig skilnad blott på en mils distans. I Quickjcck, som ligger vid vestra ändan af sjön Saggat, finnas fjellvexter i mängd; men vid östra ändan af samma sjö saknas de redan. Samma är förhållandet äfven vid sjön *Tjeggelvas* i Piteå Lappmark. Vid vestra ändan af denna sjö finnes blott björkskog, samt en ganska låg krypande tallskog på norrasidan; men, då man gått en fjerdedels mil österut, så möter man både granskog och tallskog. Här kan man icke härleda skiljaktigheten i vegetation från ställenas olika upphöjning öfver hafvet, emedan den ena ändan af sjön måste vara lika högt uppsatt i atmospheren, som den andra, utan från de omkring-

stående fjellarnes kylande inflytelse uppkommer denna olikhet. Och detta är en omständighet, som ingen mennisko-förmåga kan afhjelpa. Men huru förhåller det sig egentligen med myror och kärr?

§. 38.

Hvarje menniska, äfven den enfalldigaste nybyggare, vet det af erfarenheten, att att åkerbruk i grannskpet af myror och kärr icke kan ega bestånd. De naturkunnige förklara oss orsaken härtill. —

Allt nog, det är sannt, det veta vi. Men kunna icke dessa myror bortskaffas? Kunna de icke förvandlas till åkrar, ängar och fragtbärande fält? Och skola icke verkningarne upphöra: köld och frostländthet, då orsakerna, myrorna, blifvit undanröjda? Ja! det tro vi. Det hafva vi hört omtalas vara skeddt fordomdags och se vi ännu ske på många ställen. Men det kostar på, att grafva diken, plöja, rödja och bränna. Det smakar bättre att jaga och dessimellan ligga hemma i maklighet. — Men se, hvilket oråd! Då sjöarne vägra sin välsignelse, och skogarne sina villebråd, då ligger den uslingen och gnager på sitt barkbröd och svälter inpå bara benen. Men så gör icke den idoge, som arbetar i sitt anletes svett. Ett oförtrutet arbete öfvervinner allt.

§. 39.

Men häremot invänder man ibland annat, att myrorna i Lappland icke äro af samma beskaffenhet, som de i det södra Sverige, hvilkas bearbetning så lyckligen aflupit. Detta kan väl till en del vara sannt; men saken förtjenar likväl vidare undersökas.

Skåne, som genom en egen grundformation utgör liksom en verld för sig på Scandinavien, är i det hela mycket olikt det öfriga Sverige och har således ganska litet gemensamt med Lappland. Man vet, att kärren i Skåne till det mesta bestå af bränntorf (en till hög grad af förruttnelse ankommen vextmylla) och erbjuder således, der den finnes, en lika så nödvändig, som andvändbar husbehofs artikel. I Skåne finnas således ganska få sådana myror, som belasta Lappland.

Men, knappt är man kommen inom gränsen af Småland, förrän man mötes af skogar och berg samt myror och kärr, som verkligen surprenera en resande, då han kommer från Skåne; ty han kan icke tänka sig en större contrast, om han verkligen stode midt i Lappmarken. I Småland finnas således många myror, som öfverensstämma med ofvanstående beskrifningar. Der finnas både hömyror och mossmyror. Men, om Smäländningen ännu icke kommit under

fund med allmänna myrdikningar, skall man derföre bestrida möjligheten och förmonen af deras användbarhet? Redan von Linné omtalar sådana myror i sin Skånska resa, pag. 52, och beklagar sig öfver deras lättja och fåkunnighet, som icke grepo sig an med dessa myrors bearbetning.

I Östergöthland finnas väl ganska få så kallade mossmyror, bevexta med sphagnum palustre, betula nana och rubus chamæmorus; men der finnas så många flere så kallade *flarkmyror*, hvilkas grund är ömsom sumpig och fast. De äro merändels bevexta med carex cæspitosa L., eriophora, scirpi och junci. Och må hända äro dessa en grad närmare till förruttnelse och odlingsbarhet, än mossmyror. Hvilka ödemarker midt i tjocka folkbygden! Hvilka källor till utrymme, arbetslägenhet och befolkning för en efterverld!

I Nerike och Södermanland finnas ganska många myror af alla slag; men de bilda ej stora fält i anseende till de täta granitkullarna.

I Vestergöthland, mellan sjöarna Vettern och Venern, samt på Falebygden, finnas många gyttjefulla kärr, af hvilka likväl många äro begagnade och utgöra fodergifvande våtängar.

Utom det, att i Uppland finnas både dy-, flark- och mossmyror, så öfverflödar

landet till icke liten del af så kallade tuf- och rismyror, de förra bevexta med carex cæspitosa, och de sednare med salix phylicifolia och pentandra, cineræa och aurita, Och hvad betyda väl de flacka dalarne och de våta ängarne? Det är högst sannolikt, att de fordom icke varit annat än myror, hvilka, i århundraden bearbetade, knappt visa spår till sin urgrund. Man ser ju äfven många herrliga åkerfält på en lågländt mark, som varit bevext med björnmossa, tufvor och en lågvext krypjung.

Jag vill ej nämna Vermlands och Dalarnes mossfält samt Jemtlands och Vesterbottens granbevexta moras. Kort sagdt: en stor del af Svenska jorden ligger ännu dränkt under myror, kärr och träsk, hvilka alla fordra den idoge landtmannens omtanka.

§. 40.

Det är allmänt bekant, att kärrodlingen i Skottland gjort betydliga framsteg i sednare tider. Att hvarje Svensk landtbrukare, som, ledd af fördomsfria principer, med *allvar* angriper saken, aldrig behöft klaga öfver kärrjordens otacksamhet, det lärer icke kunna bestridas. Och, då det tillika är utom allt tvifvel, att icke allenast locala frostländtheter, utan äfven klimatet i allmänhet förmildras genom uppodlingar af myror och skuggrika skogar, så lärer det icke be-

höfva bevisas, att kärrodlingar äro af största vigt för Lappmarken. Man kan utan öfverdrift antaga, att en femtedel af landet ligger begrafven under myror, kärr, träsk och moras; och hvad blefve väl följden, om de alla blefvo undanröjda och uppodlade?

§. 41.

I hela Lappmarken i allmänhet, men i synnerhet i alla fjelldalar, går vegetationen med snabba steg; det vet man af erfarenheten. Man sår till exempel den första Juni; den 10 framskjuter brådden, går i ax vid pass den 20 Juli, och innan medium af Augusti är man redo till skörd. Hvar annars har man exempel på en så snar vegetation, som fullbordar sitt lopp på 10 veckor? Von Linné berättar, att, då han reste i Lappmarken år 1732, hade man sått i Purkijaur by den sista Maj och skördat den 28 Juli. — I sanning ett förvånande bevis på Lappmarkens skyndsamma vegetation. — Men, skall man fråga, hvadan då den stora spannmålsbristen? Borde icke Lappland i följe deraf vara en spannmålsrik province? Nej, skola många Lappmarksboer svara, vi hafva ofta med de gladaste förhoppningar betraktat våra åkrars snappa tillvext, deras frodiga halm och bördiga ax; men, knappt har Larsmessan varit inne, eller den 10 Augusti, förrän, då himmelen klarnat opp i

norden, vi sett våra ljufvaste förhoppningar tillintetgjorda på en morgonstund, våra mödor förspillda, våra krafter förstörda. — Och hvad var orsaken dertill?

§. 42.

Vi undantaga den händelsen, då hela landet ända till Helsingland hemsökes med en allmän frost, såsom år 1812, och dernäst år 1821; men den locala frostländtheten, den måste, det är nödvändigt, härröra af skuggrika skogar och sumpiga kärr. — Ty hvarföre fryser det icke för alla inom samma socken? Hvarföre fryser den ena grannens åker vid kanten af en myra, och den andras på en upphöjning eller annan plan, några stenkast derifrån, blifver oskadd? Hvarföre berätta gamla gråhårige män, huru vissa åkertegar i deras barndom voro utsatta för frost, men att de, då uppodlingar skett rundt omkring, blifvit befriade derifrån? Och hvarest böra väl dessa locala olikheter sökas, om icke i någon närliggande myra eller skogslund, hvilkas skadliga inflytelse förmår förstöra den herrligaste skörd? — Och, då så är, skall då icke någonting deraf kunna öfvervinnas genom arbete och flit?

§. 43.

Af detta allt kan dragas den slutsatsen, att, om myror och kärr blefve uppodlade och undanröjda, så skulle åtminstone den locala frostländtheten vara hulpen, och dermed vore redan mycket vunnet. — Men hvad kunna väl de kringspridda nybyggarne göra? De kunna ingenting göra i stort, det är sannt; men de kunna hvar för sig uppoffra några dagsverken på en myra, som ligger så till sägandes bakom *stugu-väggen* och gör hela luftspheren deromkring ohelsosam, både för vexter och djur. De kunna rödja, grafva, plöja och beså den, och de skola innan kort hafva den ypperligaste åkerjord och valläng. Och monne icke det skall löna bättre mödan, än att fara ett par mil till skogs efter ett lass uselt myrhö? — I sanning, om man beräknar det myckna besvär och de många dagsverken, som erfordras, innan ett lass sådant hö blifvit inbergadt och framforsladt till ladugården, så skall man med förundran finna, att på sin höjd dubbelt så många dagsverken behöfvas, till att å nyo upprödja en äng, hvilken årligen med en tiondedels minre möda kunde gifva ett dubbelt bättre lass vallhö. Ty låt en nybyggare hafva endast $1\frac{1}{2}$ mil till den hömyra, som skall inbergas. Om han nu skickar dit en dräng och piga, så åtgår en dag för fram- och återre-

san: det gör 2 dagsverken. För att hinna berga ett lass, fordras äfven en dag för 2 personer; det gör ock 2 dagsverken. För att forsla hem det om vintern, åtgår åter en dag för häst och karl. Således in summa 5 dagsverken. Hvad tycks väl? Skulle icke 2 personer på lika lång tid kunna upprödja ett stycke jord vid nybyggarens stall, som kunde gifva ett hästlass hö? — Utan tvifvel. Om nybyggaren allenast visste och ville, nog kunde han få foder för sin boskap med minre besvär, än hittills skett. Men ho föregår honom med godt exempel? Hvad som vidare är att veta om nybyggarnes uppodlingar, det inhemtas af följande afdelning.

III.

Uppodlingars närvarande skick i Lappmarken.

§. 1.

Men hvad är då egentliga orsaken till den tröghet, hvarmed uppodlingarne i Lappmarken knappt tyckas framskrida steg för steg? — Väl hafva enskilda uppodlingar och derjemte nybyggarnes antal märkbart tilltagit sedan början af detta sekel; men i jemnfö-

relse med den höjd, som uppodlingar, och åkerbruket i synnerhet, redan ernått, äfven i de nordligare rikets provincer, kan man icke annat än falla i förundran deröfver, att Lappmarken kommit så långt efter. —

För att få ett ungefärligt begrepp om rätta orsaken dertill, måste man föreställa sig saken på följande sätt.

§. 2.

För längre tid tillbaka, då Lappmarken först började besättas med så kallade nybyggare, voro de ingenting annat än Lappar, utfattige, sådana, som kommit i fullkomlig mistning af sina rehnhjordar. Härvid får jag anmärka, att ingen är så fullkomligt slaf af sitt yrke, som Lappen. Så länge han ser sig kunna hafva äfven den knappaste möjliga bergning af sin rehnhjord, så befattar han sig alls intet med något annat, hvarken med fiske, handel eller annat arbete, hvarigenom han kunde förtjena någonting af andra. Detta utmärker Lappen så fullkomligt, att en historicus skulle deraf, såsom en physiolog af cranium, kunna bilda en national-charakter.

Men, sedan Lappen, antingen genom ett eller flera påföljande så kallade oår, eller genom odjur (vargar), eller genom andra oförmodade olyckor blifvit så fattig, att han icke vidare kan hafva sitt lifsuppehälle af

rehnhjorden *), då först tvingas han af nöden eller magen, att söka födan på något annat sätt.

§. 3.

Fiske ådrager sig då naturligtvis först hans uppmärksamhet. Genom utbyte, antingen med Norrskar eller Svenskar, skaffar han sig ett par nät, en metkrok, en båt m. m., hvarmed han bland flera fisksjöar utväljer den bästa.

Vid stranden af en såden sjö börjar han bygga sig en så kallad *sommarkåta* (koja), af späda granar, björkar, näfver, torf m. m. hvarvid trenne villkor, i anseende till valet af platsen, först komma i fråga, nämligen: 1:mo en god *springkälla*; ty det skulle falla honom ganska besvärligt om vintern, att hugga eller vaka opp hål på isen för hvar gång, han ville hemta vatten. 2:o Godt förråd på skog, i synnerhet *torrfuru*, hvarvid han gerna har afseende på, huru nära, och i huru stor myckenhet den finnes i grannskapet af hans koja. 3:o En jemn och stenfri strand eller en så kallad *ländning*, hvarest han med beqvämlighet kan conservera

*) 10 rehnkor och således 15 lifrehnar äro det minsta en Lapp, såsom ensam person, kan lefva utaf.

sin båt, som nu utgör hufvudartikeln i hans verkstad.

§. 4.

Sedan allt detta blifvit väl beställdt, företager han sitt nya näringsfång för dagen och lemnar för öfrigt utgången deraf i Försynens hand. Han fiskar om sommaren och jagar om vintern efter villebråd. Men en ledsnad, som gränsar till vämjelse, åtföljer detta oupphörliga kött- och fiskätande. I synnerhet om sommaren, då den dagliga födan består endast af fisk, esomoftast utan salt*), börjar menniskan blifva matt och tung. Hennes hy får en gulblek färg. Hon tillbringar den mesta tiden med sofvande. Då han nu icke finner sig rätt serdeles väl vid en sådan diet, så reser han ner på närmaate landsbygd, för att skaffa sig en eller par getter och, i fall han icke tänker lägga dem i grytan vid första infallande snöföre, hvartill han visst icke vore serdeles obenägen, så är han äfven betänkt på, att låna sig en *lia*.

Jemte det han nu vid sin hemkomst njuter den rara mjölken, som gör ledsnaden vid fisken drägligare, börjar han äfven,

*) Lapparne bruka salt i all kokad mat; men kött och fisk torkas och ätas merändels osaltade.

såsom nu mera varande nybyggare, att inberga foder för sin boskap. Nästa år, kan hända, skaffar han sig någon gammal ko, och, för att kunna bibehålla den vid lif, måste han timra fähus och hölada. Att dessa hus kunna, både till form och varaktighet, blifva alldeles efter mästaren, det förstås af sig sjelft.

§. 5.

Sålunda börjar han ställa sin hushållning i ordning, och inom några år blifver han äfven jordbrukare. Under sitt vistande om sommaren, antingen i Norrige eller Sverige, har han haft tillfälle, att inhemta ytliga formen af ett åkerbruk. Utan afseende på läge eller jordmonens beskaffenhet, fattar han spade eller hacka och börjar krafsa eller röra om ytan af jorden. Han breder gödsel ända till quarters djuplek, och, såsom sädesman, strör han den goka säden rundeligen. Ju mer jag sår, tänker han, desto mera skall jag ock uppskära. När skördetiden infaller, hemtar han med sorgfällighet skärfvarna tillhopa, bultar axen mot stenhällen och sönderbråkar kornet med en handqvarn. Sedan kokar han vällingar och bakar osyradt bröd, sådant, som fordomdags Abrahams hustru Sara, och njuter redan med en cynisk förnöjelse af jordens fetma och gröda samt lefver

för öfrigt sorgfritt för dagen, såsom han från barndomen varit van, att icke hafva omsorg för morgondagen.

§. 6.

Att många nybyggen i Lappmarken hafva en sådan upprinnelse, derom vittna äfven de Lappska namnen, hvarmed de flesta nybyggen, åtminstone i de norra Lappmarkerna, äro benämnda. Det samma besannar äfven den dagliga erfarenheten. Af de så kallade *Skogs-Lapparna* *) uppkom-

*) I anseende till vitæ genus pläga Lapparne indelas i 5 slag. 1:mo *Fjell-Lappar.* Deras nomadiska bana året om är mellan Norrska hafvet och Bottniska viken. Om sommaren vistas de på högsta fjellryggen och i Norrska skärgården. De kallas på Lappska språket *Pajelahah.* 2:do *Half-Fjellappar,* på Lappska *Kärohah.* De flytta under värsta myggåtet och hettan till fjellen, men vistas för öfrigt höst och vår omkring skogsbrynet, och om vintern i det skogiga Lappland. 3:o *Skogs-Lappar,* på Lappska *Vuowdekah,* bo både sommar och vinter i det skogiga Lappland. De hafva större rehnar än de förra. 4:to *Fiskar-Lappar,* på Lappska *Jaure-Gadel-Sameh,* hvilkas lefnadssätt jag be-

ma än i denna dag sådana *Lapp-Nybyggare*. I synnerhet nerom sjögränsen, der Skogs-Lapparne hafva sina rehnland eller betesdistricter (nomos), träffas nästan i alla Lappmarks församlingar nybyggen af denna art. Många bland dem hafva tagit denna tillflykt för fattigdom. — Dock gifvas äfven de, som, ehuru egare af rehnhjordar, derjemte anlaggt nybyggen. Detta går an för Skogs-Lapparne, ty de bo merändels på ett enda ställe hela sommaren, under det de låta sina rehnhjordar kringstryka i vilda skogarna. Men för Fjell-Lapparna är detta omöjligt. Sådana Lapp-nybyggare äro en öfvergång från herde- till landtlefnaden; och de, som villja se landtlefnaden i sin barndom, de må gerna resa till Lappmarken och betrakta dessas lefnadssätt.

Men af allt detta må ingen sluta, att alla nu varande nybyggare äro Lappar till sitt ursprung. Nej; det är en förvänd inbildning af allmänheten, att hysa så fördomsfulla begrepp om Lappmarken. Man tror i allmänhet, att alla menniskor, som bo i Lappmarken, äro Lappar. — Och des-

skrifvit, samt 5:to *Fattig Lappar*, på Lappska *Häjoh*, som öfva tiggeri både i Norrige och i Sverige. Hit höra äfven *Socken-Lappar*, det vill säga, rackare och rackardrängar, *hund-*, *häst-* och *kattflåare*, m. m.

sa Lappar, det är sannt, de äro ohyfsade; men huru hafva icke fördomarne nedsatt dessa arma eremiter ända nerom de oskäliga djuren! Men det var det, jag ville säga, att de flesta nybyggare i Lappmarken äro Svenskar och härstamma dels från Vester- och Norrbotten, dels från Ångermanland, ja till och med från Småland. Men i de norra Lappmarkerna, såsom i *Enontekis*, *Juckasjerfvi*, till och med *Jellivare*, härstamma nybyggarne från Finnland.

Men icke desto minre påstår jag, att många bland de äldsta nybyggen blifvit valde af Lappar. Ty så går det till, att, om en Fiskar-Lapp bor vid stranden af någon sjö, så frågar närmaste nybyggare, hurudant fiskvatten der är, om der finnes anledning till ängar och skog, m. m. Och, då Lappen öppenhjertigt berättar förhållandet, strax är nybyggaren färdig, att syna in stället; och, då han anlaggt nybygget vid sidan af Lappens koja, så unnar han honom knappt sätta ut ett nät i sjön. Sålunda hafva äfven Lapparne haft första och högsta rösterna vid bestämmandet af kyrkoplatser, och dervid har man förnämligast haft afseende på ett godt rehnbete. Detta har jag i korthet velat anföra, för att visa, huru otjenligt både nybyggen och prestebord ifrån början blifvit valda.

§. 7.

När och hvarest de första försök med uppodlingar blifvit gjorda i Lappmarken, det har jag mig icke så noga bekant. Då Schefferus skref sin Lapponica 1673, voro ännu inga försök med sädesodlingar gjorda inom Lappmarkens område. Högström, som skref 17—, ger oss icke heller några pålitliga underrättelser om åkerbrukets första början i Lappmarken. Det är likväl sannolikt, att åkerbruket började idkas i början af förra seclet uti de södra och kanske 20 år sednare uti de öfriga Lappmarks församlingarna. I Jockmock funnos nybyggare med åker, då von Linné reste der 1732.

§. 8.

Men det vet man med säkerhet, att Lappmarken allt sedan Gustaf Vasas tid varit laggd under Svenska kronan. Således är all den mark, som der finnes, en kronans tillhörighet, hvadan äfven så väl Krononybyggare som Lapparne betala en viss renta till kronan för begagnandet af den jord, som hvardera innehar, den förra för sin odlingsmark, och den sednare för sin betesmark. Men detta beräknas icke efter vidd, utan efter landets duglighet till rehnbete och boskapsskötsel.

§. 9.

Vid nybyggets insyning förfares ungefärligen på följande sätt. Då en nybyggare ärnar intaga ett stycke land af kronans mark till uppodling och bearbetning, tager han först en noga kännedom af landets egenskaper och förmoner. De omständigheter, som bestämma valet af ett sådant nybygge, äro: 1:*mo* naturliga ängar, hvilka genast kunna inbergas till foder för 4 à 5 kor, häst och får m. m. I det skogiga Lappland bestå dessa ängar merändels af hömyror, hvarom redan är nämndt. I alla fjelldalar är aldrig brist på ängar. Der finnas vallängar, starrängar m. m.

2:*do* Godt fiskvatten. Dess halt utrönes genom försök samt berättelse af Fiskar-Lappar. 3:*tio* Godt förråd på skog, i synnerhet tall. 4:*to* Åkermark, ehuru de äro få, som befatta sig med eller ens kunna undersöka dess duglighet.

§. 10.

Sedan nybyggaren sålunda inhemtat kännedom af landet, begär han, medelst ansökning hos Landshöfdinge-ämbetet, en så kallad immission, med anhållan om frihetsår till lättnad under nybyggets anläggning. Så vida stället icke förut blifvit synt af nå-

gon annan eller annars till serskildta behof bestämdt, så villfares denna begäran, och Landshöfdingen utfärdar immission å berörde nybygge samt gifver sökanden uteslutande rättighet, att begagna de förmoner, som till nybygget höra. I följe deraf beordras en Länsman och 2:ne nämndemän, att på nybyggarens anvisning insyna samt i protocoll införa de serskildta ställen med deras benämningar och egenskaper, hvilka framdeles vid nybygget kunna begagnas. Fiskvatten begränsas med någon vik, udde eller elf. Ängarne bestämmas efter vissa i skogarna kringspridda myror och värderas af synemännen efter deras gräsrikhet. Denna värdering sker efter ögonmått och erfarenhet, hvarigenom de ungefärligen kunna bestämma, huru stor vidd med derefter propotionerad gräsrikhet kan gifva ett hästlass hö, och derefter sker hela beräkningen. Till ett kofoder räknas 5 hästlass. Ett hästlass lika med 3 rehnlass. På en häst räknar man 10 lass; på ett får 1, på en get äfvenså.

§. 11.

Efter syningen börjar nybyggets bearbetning. Att sätta sig ned i en ödemark, är i sanning ett värdigt företag. Det fordrar helsa, munterhet, rådighet och tålamod. Det nödvändigaste vid ett sådant värf är fiskredskap, såsom: nät och not m. m. vi-

dare häst, några kor, får, getter, yxor, liar, skära, knif, eldstål och andra husgerädssaker. De, som äro fattiga, börja med en lappkoja. Under sommaren fiskas dagligen. När bergningstiden kommer, arbetas efter hand; men magen, som alltid kräfver sin rätt, tvingar dem att söka fisksjön. Och, få de icke fisk, då är det snart ute med dem. Äro ängarne långt borta, så flyttar nybyggaren stundom dit med hela hushållet. Om hösten fiskas; om vintern fiskas och jagas. Sålunda går det ena året efter det andra; men fiske och jagt upptaga hans mesta tid. Det är nödvändigt, ty fisk, kött och mjölk äro hans enda spis. Får han fisk att byta sig till litet spannemål till bröd, så är det väl; men, hvar om icke, så lefver han utan. En del äta väl barkbröd; men de andra, i synnerhet i norra Lappmarken, lefva heldre utan.

§. 12.

I anledning af så tryckande omständigheter, drar det länge ut, innan nybyggaren kan egna sin uppmärksamhet åt åkerbruket. Och, då han ändtligen skall gripa sig an med saken, så fattar han en yxa, spade eller hacka och börjar rödja, så godt han kan, mellan stenar och träd. Orkar han med ett fjerdedels tunnland, så får det väl bero dervid tills vidare. Han göder dug-

tigt, sår tjockt och skördar 5:te kornet. Den fattiga skörden måste han åter släpa flera mil till qvarn. Mjölet användes till bröd och vällingar. Vattgröt är en högtidlighet. Smör, mjölk, ost, fet fisk och fett kött äro hans hvardagsrätter. Sådant är vanliga förhållandet med nya uppodlingar i Lappmarken.

§. 13.

Imellertid äro många vackra försök med sädesodlingen gjorda i Lappmarken, de der nogsamt öfvertyga oss, att ett åkerbruk, äfven i Lappland, då det rätteligen handhafves, aldrig lemnar odlaren obelönt. Ty jag vill ej nämna *Åsele*, *Lycksele* och *Arvidsjaur*, hvarest ingen tviflar på möjligheten och förmonen af ett åkerbruk. Der sår man både råg, korn och potates till husbehof. I Åsele och Lycksele finnas till och med förmögna kornbönder. Ända opp i Sorselet, 20 mil från hafvet, gifvas nybyggare, som skörda 30 tunnor spannmål om året. Trettio tunnor anses för en bagatell af söderländningen; men det är tillräckligt för en Lappmarksbo, som alltid äter mera sofvel, än bröd.

Arjeplog är nästan den dåligaste spannmålsort i hela Lappmarken. Presten sår ett skäl korn. Der ätes äfven barkbrrd. Der äro

de fattigaste nybyggare, ej flera än 30 till antalet. Hvarken klimat eller jordmon äro der sämre, än på andra ställen; men der finnas de bästa fisksjöar! I Jockmock har man också fiskat och jagat och gör det än; dock sköter hvar och en tillika sin lilla jordtorfva. Nybyggarne der äro både flera till antalet och förmögnare. Der ätes antingen rent eller ock alls intet bröd.

Man skulle väl tro, att, ju längre norrut man kommer, desto sämre skulle det blifva i anseende till åkerbruket. Men det förhåller sig icke så med *Gellivare*. Der finnas många förmögna nybyggare.

I *Juckasjerfvi* äro äfven nybyggare, och såsom Finnar lära de nog förstå sig på sin sak. Juckasjerfvi socken lärer annars ligga högre än någon annan i Svenska Lappmarken, öfver 1300 P. fot. Men, som der, enligt Prof. Zetterstedt, vexer granskog, ända till Torneå träsk, så tror jag, att man bör hafva god förhoppning.

Enontekis tyckes ligga för högt opp i norden och för långt från hafvet, för att blifva en spannmåls-ort. Likväl skall der vexa korn under de små fjellbergssidorna.

§. 14.

Men ännu är ett ställe förbigånget, som icke bör förgätas, jag menar *Qvickjock*, ett mönster för alla fjelldalar. Qvickjocks

Capell ligger 30 mil från hafvet och en halfmil från fjellryggen. Hvem skulle tro, att ett ställe, så nära fjellarna, hvars halfva vegetation består af fjellvexter, skulle frambringa säd? Likväl har man der idkat åkerbruk vid pass i 50 år med mer och minre framgång. Man har utrönt, att der vexer säd, så ofta den vexer på andra ställen i Lappmarken. Men, har det blifvit oår i Lappmarken, så har Vesterbotten delat samma öde. — Dock, för att visa, huru mycket det kommer an på åkerbrukets rätta skötsel, äfven i det fjellrika Qvickjock, får jag anföra följande.

§. 15.

Prestbordet i Qvickjock besåddes på 1800 talet med en tunna korn och gaf ungefärligen 5 tunnor i afkastning. Men, då stället 1806 hade kommit under Comminister Læstadii vård, hade prestbordet, år 1813 till exempel, vunnit den förkofran, att det äfven nu besåddes med en tunna, men gaf 8 till 12 i afkastning. Före Læstadii tid bestodo åkrarne af oregelbundna stycken på torra backar och nedgrafna under stenrösor; men han jemnade tegarna, undanröjde stenar och buskar och gjorde åkrarna plöjbara.

Jemnför följande tabell.

Utsäde och skörd å Quickjocks Prästbord.

			Afkastning.				
				Stridt.		Lätt.	
För år 1813.	Utsäde.		Skylar.	Tunna.	Skäl.	Tunna.	Skäl.
Notstycket - - -	2	kappar - - - - - - -	15	1	6	—	$2\frac{1}{2}$
Koholmen - - -	2	dito - - - - - - - -	16	2	2	—	$2\frac{1}{2}$
Kålgårdssidan - - -	2	dito - - - - - - - -	18	1	8	—	3
Rosbacken - - -	3	skäl } Dessa 3 högländ-	20				
Gaml. Gården - - -	2	kappar } ta stycken blefvo	9	2	2	—	1
Skogsgärdet - - -	2	dito } skad. af torkan.	$4\frac{1}{2}$				
Östra Kryddgårdstegen.	2	kappar - - - - - -	15	1	$4\frac{1}{2}$	—	1
Vid vinter-	trö-	sken föll - - - - - -	—	1	$4\frac{1}{2}$	—	4
Summa -	6	skäl. Summa -	$97\frac{1}{2}$	11	3	1	6
För år 1814.			sky-lar.	str	idt	lätt	
Rosbacken och Småstyckena Skogsgärdet	$8\frac{1}{4}$	kappar - - - - - - -	30	2	4	—	$3\frac{1}{2}$
Kryddgården och Gaml. Gården	7	dito - - - - - - - -	28	2	3	—	$2\frac{1}{2}$
Kålgårdssidan - - -	2	dito - - - - - - - -	19	1	3	—	2
Koholmen - - -	2	dito - - - - - - - -	30	2	7	—	7
Vid vinter-	trö-	sken föll - - - - - -	—	2	—	—	7
Summa -	$19\frac{1}{4}$	ungefärligen. Summa	107	11	1	2	6

För de andra åren är blott upptecknadt utsädet; men afkastningen är ej uppskrifven.

Piteå Stad den 18 December 1822.

C. N. Læstadius.

§. 16.

I Qvickjock finnes åkermark af tvänne slag. Det ena slaget består af torra backar, bevexta med gran- och tallskog. Jordmonen är röd, sandblandad *mojord*. Den är mager och fordrar mycken gödsel. Samma slags jordmon är allmännast i hela det skogiga Lappland. Under torra somrar förtorkar säden på sådan mark, men ger dock nöjaktig afkastning med ymnigt regn.

Till det andra slaget höra de så kallade *Elfsbackarne*. Deras yta höjer sig vid pass en famn öfver den framflytande elfvens. De bestå af en bördig och ganska fin sandmylla, tillkommen genom flodens öfversvämningar. Denna låga, herrliga ängsmark utgör omkring $\frac{3}{4}$ quadratmil och prydes af omvexlande björk-, alder- och pilskogar. På hela den slätten finnes icke en sten. Vill man begagna den till åkermark, så plöjes den med rist och plog i raka tegar. I anseende till myllans jemna fuktighet vexer kornet långsamt och mognar sent, men gifver under torra somrar den herrligaste afkastning.

§. 17.

Ett förvånande bevis på denna sandmyllas bördighet inhemtas af följande. På 2:ne

lika stora åkertegar (jag minns ej deras vidd) såddes i början af Juni 2:ne kappar korn på hvardera. Brådden tufvade sig vid roten såsom råg, så att man ibland kunde räkna 10 till 15 strån från en enda rot. Halmen rann opp till 2 alnars höjd och kröntes af stora ax. Redan kom den första Augusti, och dessa tegar stodo i sin blomma; den 15 kom, och der fanns blott en halfmatad kärna. De hvitnande snötopparne i norden och den klarnande himmelen började hota. Man skördade det lilla man hade, som var matadt; men de tvänne tegarne lemnades orörda. Lyckligtvis passerade jernnätterna med mulen himmel, och tegarne stodo 8 dagar till. Då var det en vällust att skörda dem. Skylarne tröskades serskildt, och tegarne gåfvo 22 skäl stridt korn hvardera, samt 2:ne skäl (ett *skäl* är lika med $\frac{1}{8}$ tunna) så kalladt lätt korn, det är: 48:de kornet! Flera sådana tegar plöjdes. De gåfvo alla rika skördar, i synnerhet under torra somrar. Men hvad hade de för öde efter sal. mannens död? De vanvårdades. Ogräset tog öfverhand och förqväfde brådden i dess uppkomst, och de gåfvo knappt hälften af sin förra afkastning. — Vare detta nog till bevis på hvad villja, kunskap och förmåga, att allvarligt gripa sig an med saken, förmå framför lättja och fåkunnighet.

§. 18.

I Qvickjock planterades åtskilliga grönsaker för köket, såsom: *morötter*, *rödbetor*, *palsternackor*, *spenat*, *sallat*, *mat-rhabarber*, *kål-rabbi*, *m. m.*

Potates böra högeligen recommenderas i hela Lappmarken. Det är aldrig exempel på, att potates-odlingen fullkomligen misslyckats. I Qvickjock gaf potatesskörden 10:de kornet. Jag räknade ibland 80 stora potates på ett enda stånd; att plocka kappen full af 2 stånd, var icke ovanligt. I Arjeplog har Prostinnan Sundelin skördat 60 tunnor potates i detta år, 1822. År 1820 om våren uppröjde jag ett stycke land med spade och hacka, släpade dit gödsel $\frac{1}{8}$ mil på bår och korgar och satte 6 kappar potates. Hela arbetet hade jag alldeles ensam fullbordat på 8 dagar. Nu hafva mina föräldrar der skördat 3 tunnor potates i detta år.

§. 19.

De flesta nybyggare sätta väl potates; men huru mycket? — En kappe, ett skäl, en half tunna, högst en tunna. På den långa vintern stryker hela skörden med i hushållet. Om våren komma de till prestgården och tigga nytt säde; och, få de icke, så är

det merändels ute med potatesodlingen det året. — Dock icke alla så. De gifvas, som hafva egna källrar och ega potates hela året om. Och hvad är icke det för en redbar vara i ett hushåll, serdeles i det sofvelrika Lappland!

§. 20.

Rofvor vexa i Qvickjock ända till halfpunds vigt. Man har funnit, att ruttet *spånmådd* är derastjenligaste jordmon. Äfven *kålrötter* gåfvo en ymnig skörd. *Sockerärter* planterades ock. De vexa, men komma väl icke till mognad. *Hvitkål* planterades i Qvickjock af sal. Comminister Læstadius. Det lyckades. Han skördade ett år 5 markers kålhufvuden. Man ser deraf, att Qvickjock blandar söderns vextalster med snöfjellens krumpna dvergar.

Såsom exempel på *Qvickjocks* fjell-lika vegetation får jag anföra några fjellvexter, som gå från fjellarna ned i björk- och granskogarna omkring Qvickjock. *B*, efter den anförda vexten, betyder, att den går ned i björkregionen; *G*, att samma vext går ned och vexer i granregionen; *T*, i tallregionen.

Veronica alpina L. B. G.
Pinguicula alpina L. B. G. T.
Phleum alpinum L. B. G. T.
Agrostis alpina Wild. B. G.

Aira suspicata L. B. G.
Poa alpina L. B. G. T.
Poa laxa Wild. B.
Alchemilla alpina L. B.
Diapenzia lapponica L. B. G.
Primula stricta Horn. B. G.
Azalea procumbens L. B. G.
Gentiana nivalis L. B. G.
Angelica archangelica L. B. G.
Juncus trifidus L. B. G.
— triglumis L. B. G.
— biglumis L. B.
— parviflorus Ehrh. B. G.
— spicatus L. B. G.
Tofjeldia boreal. Wahlenb. B. G. T.
Epilobium alpinum L. B.
— *b* fontanum Wg. B. G. T.
Rhæum digynum Wg. B. G.
Rhododendron lapponicum Wg. G.
Menziesia cærulea Sw. G. B.
Andromeda hypnoides L. G.
Arbutus alpina L. B. G.
Saxifraga cotyledon L. B. G.
— — oppositifolia,
— — nivalis,
— — stellaris,
— — cæspitosa,
— — cernua,
— — petræa B. G.
— — aizoides B.
Silene acaulis L. B.
Stellaria cærastoides L. B. G.

Lychnis alpina L. B. G.
Cærastium alpinum L. B. G.
Potentilla nivea L. B.
Thalictrum alpinum L. B. G.
Draba hirta L. B. G.
Candamine billidefolia L. B. C.
Arabis alpina L. B. G.
Astragalus alpinus L. B. G.
Soncns alpinus L. B. G.
Hieracium alpinum L. B. G.
Serratula alpina L. B. G. T.
Gnaphalium alpinum L. B. G.
— — supinum Wild. B. G.
Erigeron alpinum L. B.
— — uniflorum L. B. G.
Tussilago frigida L. B. G.
Viola biflora L. B. G.
Carex capitata L. B. G. T.
— lagopina Wg. B. G.
— ustulata Wg. B.
— alpina Sw. B. G.
— atrata L. B. G.
— saxatilis L. B. G.
— pulla Good. B.
Salix lanata L. B. G.
— herbacea L. B. G.
— reticulata L. B. G.
— myrsinites L. B.
— arbuscula L. B. G. T.
Rodiola rosea L. B. G. etc.

§. 21.

Fjelldalar, dylika som Qvickjocks, finnas i alla Lappmarker med mer och minre förmonlig local. Om ock alla dessa fjelldalar icke kunna, i anseende till fjellarnes inflytelse, frambringa säd, så skola de likväl alltid blifva förmonliga för boskapsskötseln i anseende till sin gräsrikhet. Det är otroligt, med hvilken hastighet vegetationen uppdrifves i dessa dälder. — Jag har sett vissa gräsślag, till exempel *tuftåteln* (aira cæspitosa), uppnå manshöjd på 6 veckors tid. Jag har sett *hundflokan* (aconitum septemtrionale) uppränna 4 alnar i höjden på en månad. Det är dock ett nöje att skåda dessa nordens praktvexter. Huru stolt reser sig icke den bladrika *toltan* (sonchus alpinus) med sina himmelsblå blomspiror; den silfverfärgade *borsttisteln* (carduus heterophyllus) med sina purpurfärgade kronor; det aromatiska *påska* (angelika archangelica) med sina hvitstrålande parasoller och den yfviga *struth-önokeln* (osmunda struthiopteris L.)! — Dessa jättar bland örtvexter vittna om Qvickjocks yppiga vegetation.

§. 22.

Men ännu några ord om nybyggarnes odlings-sätt. Om vintern måckas gödseln i

stora klimpar, hvilka stenfrusna föras på åkrarna samt kastas här och der på snödrifvorne. De sönderhackas om våren, utbredas och gömmas i jorden, som vändes med spade och plog. I Lappmarken brukas den vanliga Norrländska plogen, som vänder åt en sida. Vidare harfvas åkern och besås temligen tjockt. Säden nedmyllas med *handgräf* eller *gräfharf*. Ungefär 8 dagar derefter, då gräsen börjat gro, plägar man lindrigt öfverfara åkrarna med *rifoor* eller krattor. Merändels är såningstiden slutad på en vecka. Potates sättas litet sednare. Man gör bänkar, 6 quarter breda. På dem sättas halfgrodda sädespotates, vid pass en half aln från hvarandra. Potatesåkern rensas från ogräs midt i sommaren, ehuru detta icke alltid sker så ordentligt.

§. 23.

Om hösten aftages säden med skära, lägges i kasar första natten, sedan sättes den i skylar, hvilka efter torkningen *exas*, d. ä. sädeskärfvarne påtröskas lindrigt, hvarefter de, sedan det mesta affallit, förvaras till vinterkölden, då eftertröskningen sker. *Potates*, *rötter*, *rofvor* m. m, inbergas sednare på hösten eller mot slutet af September. Då ny åker upprödjes, sker det med föga urval. Åkrarne pläga gödas hvart annat år. Hvad vexelbruk betyder, det vet

man icke i Lappmarken, knappt nog i hela Vesterbotten. Högst sällan plägar någon nybyggare träda sin åker eller lägga den i linda. Svedjande och sående af vinterråg är mig veterligt icke brukligt i Lappmarken. Annars odlas vinterråg i de södra Lappmarkerna. Man har äfven gjort försök dermed i Qvickjock, och den har lyckats under torra somrar; men, då regniga somrar infalla, har den skjutit för mycket i halm, men icke hunnit mogna. I Lycksele har aflidne Kronofogden Lindahl gjort försök med myrdikningar, och efter berättelse skola de hafva lyckats väl. Och hvarföre skola icke myrorna i Lappmarken kunna bringas till frugtbarhet, så väl som på andra ställen? Låt vara, att *torfmossan* (spagnum), åt sig sjelf lemnad, i anseende till den korta sommaren och ringa höstvätan, icke så snart kan bringas till förruttnelse, hvilken förvandling hålles för vara det förnämsta villkoret för hans frugtbarhet; men kan man icke genom tillhjelp af andra medel påskynda denna process? I Lappmarken är ingen brist på vanlig obrunnen hästgödsel, sophögar och urin. Det är otvifvelaktigt, att en blandning af allt detta jemte mossan skulle åstadkomma den herrligaste gödsel. Jag tror, att detta skulle medföra större gagn i en framtid, än att göda torra och steniga backar, för att befrämja gräsvexten. Så bruka de flesta nu

för tiden i Lappmarken använda sin gödsel. Dermed hålla de på årligen, tilldess de slutligen gömt alla smärre stenar och fyllt alla ojemnheter med idelig gödsel.

§. 24.

Detta är uppodlingarnes närvarande skick i Lappmarken. Och är det väl underligt, om ett åkerbruk af sådan beskaffenhet ännu icke gifvit så lofvande resultater? Ty, om man erinrar sig, hvad som från början bestämt valet både för äldre och nyare nybyggen och dermed jemnför det sätt, hvarpå de usla åkerlapparne sedan blifvit handterade, så finner man allt för tydligt, att ett åkerbruk af sådan beskaffenhet icke kan gifva sin tillbörliga afkastning. Och deraf slutar den enfalldige nybyggaren, att åkerbruket icke är lönande. Men det är förlåtligt af honom, ty han vet icke bättre.

§. 25.

Häraf kan man med skäl sluta, att åkerbrukets försummande och vanskötsel härrör, dels af den från uråldriga tider på efterkommande fortplantade och likasom ärfda kärleken för jagt och fiske, samt maklighet och herdalefnad, men förnämligast deraf, att verkliga förmonen af ett åkerbruk

är bland de flesta misskänd. Nybyggarne äro äfven i denna dag så intagne af fiske och jagt, att de sysselsätta sig dermed hela året om, icke slåttertiden undantagen, och arbeta snart sagdt både natt och dag, äfven då naturen vägrar dem sin välsignelse. Deremot hysa somliga ett verkligt misstroende för åkerbruket. De anse det knappt vara mödan värdt, att nedlägga något arbete derpå: ja! de anse det till och med under en karls värdighet att befatta sig med sådana småsaker, hvarföre många af dem lemna åkerbruket att skötas af qvinnor och barn, under det de sjelfva ströfva kring skogar och fält.

§. 26.

Men må hända, det icke är rätt, att kasta en så ofördelaktig skugga på alla. Må hända hafva många en god villja, att arbeta och apa efter så godt de kunna. Men hvad kunna de göra? De tryckas af medellöshet och fattigdom. — Det är icke så lätt, att sätta sig ned i en ödemark med 2 tomma händer, utan medel, utan redskap, utan kost att lefva med.

Jag känner många ynglingar i Lappmarken, som, af brist på medel, hvarken kunna träda i äktenskap, eller anlägga nybyggen, ehuru de gerna vore hugade dertill. Ty, om de giftade sig, hvarmed skulle

de lefva i en ödemark, der de med yxan i handen måste börja med att rödja opp ett rum för sin hustomt? — Mannen kan hafva tjent såsom dräng i flera år. Han har årligen förtjent en omgång kläder, dem han nött ut efter hand. Han har fått 20 R:d i årlig lön; äro de i behåll, så gå de åt på bröllopsdagen; brukar han tobak, så har han icke en styfver till öfverlopps. Henne som qvinna har man icke att räkna på, ty all hennes egendom består i några omgångar kläder. De hafva redan nött blomman af sin ålder i andras tjenst. Nu anträda de lifvets bana på egen hand. De sätta sig ned i en ödemark. De måste börja med en lappkoja. Deras fattiga anhöriga gifva dem ett par getter, en ko, några får; det är all den handräckning, de kunna gifva dem. Imellertid börja de arbeta, bo och bygga, så godt de kunna. Men de måste hafva mat för dagen, och den skall hemtas ur fisksjön, som plägar kallas: "*Vår Herres visthus*". De villja lega folk till hjelp, att timra hus; men de hafva icke penningar. De villja låna, men hafva ingen credit. Sålunda förfelas ofta ett godt ändamål af brist på erforderliga medel.

§. 27.

Men ponera, att en uppritig menniskovän räckte dessa villrådiga contrahenter

en hjelpsam hand och föresloge dem följande villkor: Jag ger eder ett nybygge till everldelig egendom för eder och edra efterkommande med det villkor, att J arbeten, bebyggen och uppodlen detsamma efter yttersta förmåga; hvad menen J, skulle de icke antaga anbudet? Ja; skulle man svara; Hvem vill icke bafva nybyggen till skänks? Men, om ock någon vore nog enfalldig, att låta uppodla nybyggen, blott för att skänka bort dem; hvad hade han för tack derför? Eller huru skulle dessa nybyggen användas till båtnad för staten? Ty icke är hela Lappmarken uppodlad dermed, att en och annan privat man uppsätter några nybyggen.

Härtill svaras: en sannskyldig menniskovän gör detta utan anspråk på belöning, endast med den tillfredsställelsen, att hafva lindrat medmenniskors lidanden eller befrämjat deras framkomst. Att sådana nybyggen skulle blifva till båtnad för staten, det skall nedanföre visas. Jag vill imellertid anmärka, att ett sådant företag är redan lyckligen börjadt, af den i Norrland så ömt saknade Friherre Hermelin.

§. 28.

Hermelins princip var ungefärligen denna: Han visste, att i Lappmarken funnos rika jernberg; men der fattades folk vid be-

arbetningen i grufvorna, der fattades ock folk vid transporten. För att afhjelpa denna olägenhet, ärnade han plantera folk omkring grufvorna och på vägarna. Han lät syna in nybyggen här och der i skogarna både likt och olikt. Han byggde hus och gårdar, besatte dem med åboer och gaf dem några kor och litet spannmål att börja med; med ett ord: han gaf dem allt utom egande rätten; och det var redan nog, att förfela ändamålet. Ty man må säga hvad som heldst om egoismen, såsom bevekelsegrund för handlingar, det ock sjelfva religionen fördömer, så är dock thy värr, om man rätt betänker saken, det lilla ordet *jag*, med allt hvad dertill hörer under namn af min och mitt, den starkaste drif-fjedern till all verksamhet här i verlden. Och här, i detta afseende, måste den hyllas, om det skall blifva någonting af.

Se på den vanlottade, som icke rår om en jordtorfva, han arbetar på, om icke i hans charakter framlyser en stämpel af liknöjdhet, tanklöshet och dumhet, att jag icke må säga slafviskhet. Han lefver, som hvar dag skulle vara den sista. Penningen är hans Gud och krogen hans paradis! Men så är det icke i höga norden. Lifvad af en stolt frihetskänsla, bearbetar landtmannen sin egen jord. Han gifver öfverheten den skatt, som vederbör, presten sin tionde och hvar man den rätt, som honom till-

kommer, och, när han det gör, så lefver han nöjd; ty han är en man för sig och fruktar för ingen. — Men — för att återkomma till ämnet — Friherre Hermelin fick nybyggare på sina nybyggen, så länge han orkade underhålla dem; men, knappt föll den ädelmodige mannen ett offer för sin patriotism, förrän många bland hans nybyggare började echapera, af fruktan för en strängare patron. Somliga rymde till Norrige med både boskap och bohag. Somliga sökte sig nya och egna bostäder o. s. v., så att efterträdaren fann många bland dessa nybyggen öde och tomma. Imellertid hafva dessa nybyggen gjort mycken båtnad i den Lappmark, der de blefvo anlaggda. Och mera hade säkert blifvit, om den salige mannen hade fått fortsätta sina anläggningar. Många af dessa anläggningar såldes af den sednaste privata innehafvaren från bruket till de mestbjudande.

§. 29.

I anledning af dessa åtgärder, jemnförda med Lappmarkens närvarande skick och nybyggarnes fattigdom, torde hvar och en kunna inse nyttan och behofvet af det allmännas handräckning, till befrämjande af Lappmarkens uppodling; hvilket jag ock vågat tålka i hosföljande Förslag.

Förslaget innehåller en anvisning till en *nybygg-scholas* anläggning i Lappmarken, hvilken så skulle organiseras, att den, i början understödd af det allmänna, sedermera vore en borgen för Lappmarkens vidare uppodling, så länge något odlingsbart vore öfrigt. Jag underkastar mig höga vederbörandes högt upplysta omdöme, huru vida jag lyckats i denna framställning.

Förslag till en Nybygg-scholas anläggning i Lappmarken, eller anvisning, att på allmän bekostnad befrämja allmänna uppodlingar i nämnde landskap till båtnad för staten.

Lifvad af den ynnestfulla uppmuntran, hvarmed Högloflige Riksens Ständer och öfriga patrioter alltid gått hvarje välment bemödande för fäderneslandets väl till möte, vågar jag slutligen till deras högt upplysta bepröfvande i ödmjukhet framlägga ett förslag, för hvilket jag, i anseende till sakens goda syftemål, utbedjer mig någon uppmärksamhet samt ett mildt bedömande, i afseende på de bristfälligheter, som kunna framte sig vid sjelfva ämnets föredragningssätt.

Ifrån uråldriga tider hafva Sveas ärorike Konungar, ofta midt under krigets lågor, icke undandragit sin segerrika arm från fredens trefliga yrken. De hafva, jemte hvarje redlig Svensk undersåte, förenat sina bemödanden till befrämjande af landets all-

männa uppodlinger, såsom grundvalarne och kärnan för rikets styrka och bestånd; och, då icke minre slöjder och vetenskaper, än landtmanna näringar njutit så högtidliga vedermälen af vår n. v. Allernådigste Konungs nåderika hägn och landsfaderliga omvårdnad, så har jag, med afseende derpå, icke dragit i betänkande att framlägga följande korta uppgifter, hvilkas användbarhet jag i tröstefull tillförsigt hemställer till de sakkunniges högst upplysta bepröfvande.

Det är allom nogsamt bekant, huruledes vilda och dystra ödemarker ännu hölja dessa nordliga länder. Det är ock icke minre kunnigt, att ödemarker, kärr och moras icke allenast icke båta det samhälle, inom hvars landamären de äro danade af Försynen, utan fast mer utöfva ett skadligt inflytande på nästgränsande länders frugtbarhet samt menniskors helsa och välstånd.

I anledning deraf har jag uti ofvanstående afhandling, så mycket i min förmåga stått, velat teckna Lappmarkens bildning och naturliga beskaffenhet. Jag har tillika velat gifva en vink om de förmoner, som naturen der nedlagt till begagnande af en idog menniskoarm, och har äfven, efter min svaga förmåga, dels af physiska och naturalhistoriska grunder, dels ock af de rön och försök, hvilka redan blifvit gjorda med vanliga sädesarter och jordfrugter inom Lapp-

markens område, velat visa möjligheten och förmonen af allmänna uppodlingar i nämnde landskap. Och ändtligen, sedan jag i korthet sökt visa uppodlingarnes närvarande skick i detta land och dermed jemnfört deras oförmögenhet och fattigdom, hvilka detta vigtiga värf tillkommer: så har jag i anledning deraf sökt visa behofvet af det allmännas handräckning, och äfven detta är en sak, hvilken jag i ödmjukhet hemställer till de sakkunnigas högt upplysta bedömande.

Slutligen återstår den angenäma pligten, att visa, huru de medel, hvilka möjligtvis i en framtid komma att anslås till uppodlingars befrämjande i Lappmarken, bäst och säkrast kunna användas till vinnande af ett för samhället så nyttigt ändamål: *Lappmarkens uppodling och befolkning.*

§. 1.

Då utaf ofvan anförda afhandling inhemtas, huruledes ynglingar af båda könen oftast af brist på medel äro nödsakade att afstå från nya nybyggens anläggning, så är det äfven klart, att, om sådana unga, driftiga och beskedliga personer hugnades med uppmuntrande understöd, hvarigenom de blefve iståndsatte, att lifnära sig under det strängaste arbetet vid sjelfva nybyggets an-

läggning, eller ock dessa medel, till undvikande af missbruk, ifall de lemnades till deras egen disposition, directe användes till nya nybyggens anläggande, hvilka, sedan med deras uppodlingar vore så vida kommet, att de kunde föda sin man, finge af dertill skickliga personer tillträdas mot förbindelse af ett visst antal dagsverken om året, hvilka dagsverken åter användes till nya och flera nybyggens anläggande; och vidare förunnades dessa nybyggare så många frihetsår, att summan af de dagsverken, hvilka af dessa nybyggare under den tiden, utan känbart betungande för dem sjelfva, blifvit utgjorda, uppgingo mot beloppet af de kostnader, hvilka af kronan blifvit använda vid sjelfva nybyggets anläggning: då skulle visserligen icke allenast landets uppodling och befolkning omedelbarligen befrämjas genom sådana af det allmänna vidtagna nyttiga åtgärder, utan äfven kringliggande åboers enskildta interesse och omtanka, genom uppmuntrande efterdömen, väckas till en driftigare bearbetning uti en af Lappmarkens invånare hittills nästan vanvårdad näringsgren.

§. 2.

Men, innan jag framlägger egna uppgifter, vill jag anföra, hvad som redan för femtio år tillbaka blifvit tänkt och skrif-

vet i detta ämne, i anledning af en afhandling, införd i Kongl. Patriotiska Sällskapets Handlingar år 1771, 2:dra stycket.

Sedan författaren till denna afhandling, Herr *Fr. Tryxel*, i korthet visat uppodlingars möjlighet i Lappmarken, dels af de förträffliga odlings- och ängslägenheter, som förf. der haft tillfälle att bese, dels ock af de försök med sädesodlingen, hvilka blifvit gjorda i Torneå och Kemi Lappmarker, samt äfven, till bevis på regeringens landsfaderliga omsorg för ödemarkers uppodlingar, citerat Kongl. Kungörelsen af den 20 Novemb. 1741, hvarest hvar och en, som anlägger nybyggen i Lappmarken, försäkras om egande rätten, samt 10 frihetsår från alla personliga utgifter; så visar förf. äfven de hinder, hvilka afskräckt, så väl rika, som fattiga från sådana företag, nämligen, att de rikas förlagskostnader knappt kunde betalas på en mansålder, och att unga contrahenter bland allmogen icke vågade gripa sig an med saken i anseende till medellöshet.

I anledning häraf slutar förf. till nödvändigheten af det allmännas handräckning. Han anför såsom exempel de uppodlingar, hvilka Konungen i Preussen låtit anställa på allmän bekostnad, dels genom contant betalning till entrepreneurer, dels ock genom arbetscommenderingar ur värfvade regementen; men förf. anmärker tillika, att

uppodlingar, efter denna method, icke låta sig göra i Lappmarken, i anseende till nybyggarnes aflägsenhet från landsbygden och den deraf följande svårigheten vid proviant-transporten. Slutligen framlägger författaren sitt förslag med följande ord."

"Om jag ponerar, att kronan i 15, högst 20 år skulle årligen bestå några och 50 tunnor spannmål samt 600 daler k:mt i penningar; men kronan deremot efter 6 års förlopp kunde börja att indraga 6:te året 18 daler, 7:de 36, 8:de 54 daler k:mt och så vidare i ständig progression, och efter 12 à 15 år kronan kunde börja att indraga spannemål med flera contributioner, så att verket efter 20 års förlopp icke allenast kunde berga sig sjelft, utan ock kronan börja att vinna mer och mer uti inkomsterna samt derjemte se ödemarkerna då redan med 80 eller flera inbyggare försedda och vara försäkrad om deras årliga tilltagande i större och större mängd: monne jag icke då kunde säga, att kostnaden vore dräglig, ändamålet vunnet, och nyttan svarande mot omkostningarna?"

"Att den projecterade kostnaden kan vara tillräcklig, är hvad jag nu först bör leda i bevis. Dertill får jag betjena mig af följande uträkning:"

"Jag föreställer mig, att 4 hushåll utses, som hvarje år börja ny uppodling. Hvartdera af dessa hushåll bestås strax 4

tunnor spannemål och 150 daler k:mt. i penningar, eller 2:ne kor och 2:ne får, som för sagde penningar kunna i orten köpas. När jag räknar lika på hvart hushåll, så blifver utgiften första året 16 t:r spannemål och 600 daler k:mt i penningar. Dessa 4 hushåll få andra året 4 t:r spannemål hvardera; 3:dje året få de 3 t:r; 4:de 2 t:r och 5:te året en tunna, men få ej creatur eller penningar mer än första året. Härefter bör med skäl supponeras, att de icke allenast kunna berga sig utan vidare hjelp och biträde, utan ock att de för det 6:te året kunna betala personliga utgifter och vid 12:te, högst 15:tonde, året kunna skattläggas till viss tionde m. m., så att dessa 4 första hushåll då kunna i det närmaste utgöra så mycket uti alla sina utlagor, som kan svara mot 4 nya hushålls utrustande."

"Som jag supponerade, att kronan skall fortfara med 4 nya hushålls planterande hvarje år och alla få lika förmon, så blifver utgiften 2:dra året äfven 600 daler k:mt och 32 tunnor spannemål, inberäknadt hvad första årets utflyttning ännu bör få åtnjuta; 3:dje året blifver utgiften 44 tunnor, 4:de året 52 tunnor och 5:te året 56 tunnor, utom ofvanberörda 600 daler årligen, när de förra årens utflyttningar tilläggas på sätt, som ofvan är omrördt. Och, som ingen utflyttning, efter min gjorda supposition, bör

hafva någon hjelp och tillskott efter 5:te året, så komma kronans utgifter att, äfven för 6:te och följande åren, continuera med 56 tunnor spannemål och 600 daler k:mt i penningar."

"Häremot kunde kronan på det 6:te året börja att indraga personliga afgifter för de 4 första, som efter lindrigaste räkning, à $4\frac{1}{2}$ daler på hushållet, gör 18 daler k:mt; och, som det gjorda förslaget, 4 stycken hushåll, sedan hvarje år skulle tillöka personliga afgiften, så komme också 18 daler hvarje år att tilläggas de förra, så att på 10:de året, från denna afgifternas början, eller 15:de året från det första nybyggets anläggande, personliga afgifterna kunde vara 180 daler årligen. På det 12:te eller högst 15:de året supponerade jag, att de första 4 nybyggena kunde skattläggas, som jag ock förmodar, att hvar och en lärer medgifva. Jag lärer icke taga så mycket, om jag af hvardera hushållet då begär 2 tunnor spannemål och 15 daler k:mt i penningar i ett för allt, eller andra persedlar till ungefär lika värde; det gör således för 4 hushåll på 16:de året 8 tunnor spannemål och 60 daler k:mt. På samma grund borde skattläggningarne hvart år gå för sig, så att på 17:de året kronan kunde få 16 tunnor spannemål och 120 daler k:mt och så vidare, på 22 året 56 tunnor spannemål och 420 daler k:mt, hvilka, samman-

år.	tunnor.																					
1	16	600	dal.																			
2	16	66	600	d.																		
3	12	16	16	600																		
4	8	12	16	16	600																	
5	4	8	12	16	16	600																
6	18 dr.	4 tr.	8	12	16	16	582 dal.															
7	18	18	4	8	12	16	16	564														
8	18	18	18	4	8	12	16	16	546													
9	18	18	18	18	4	8	12	16	16	528												
10	18	18	18	18	18	4	8	12	16	16	510											
11	18	18	18	18	18	18	4	8	12	16	16	492										
12	18	18	18	18	18	18	18	4	8	12	16	16	474									
13	18	18	18	18	18	18	18	18	4	8	12	16	16	456								
14	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4	8	12	16	16	438							
15	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4	8	12	16	16	420						
16	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4		12	16	16	360					
17	8, 60	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4	8	12	oo	16	300				
18	8, 60	8, 60	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4	oo	12	oo	16	240			
19	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4	8	12	oo	oo	180		
20	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	4	oo	12	oo	oo	120	
21	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	oo	8	oo	oo	oo	60
22	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	8, 60	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	oo	oo	oo	oo	oo
23	.	.	.	.	.	.	.	8, 60.														
24	.	.	.	.	.	.	.	8, 60.	8, 60.	o. s. v.												

Efter denna beräkning skulle summan af omkostningarne utgöra 736 tunnor spannemål och 9070 daler, sedan de efter hand blifna nybyggarnes contributioner blifvit afdragne; hvilken omkostningssumma skulle, efter författarens supposition, betalas på 13 år efter medlens indragning, i afseende på tunnorne, och på 17 år i anseende till daler. Skulle några nybyggare villja gå in på sådant villkor, som författaren här framställt, då vore det visserligen hög tid för kronan, att begagna så förmonliga tillfällen.

laggda med 180 daler, som i personliga afgifter af dem, hvilka ännu voro oskattlagda, borde gifvas, utgjorde 600 daler k:mt., hvilket blifver det samma, som till de årliga nybyggenas planterande behöfdes. På 23:dje året kunde kronan således börja få en inkomst, som sedan, ju längre ju mer, skulle förökas."

§. 3.

Med författarens goda minne har jag från förgätenhet velat återkalla dessa uppgifter, med den förhoppning, att äfven de kunde bidraga till en närmare undersökning af ämnet. För att ännu mer upplysa förf. mening, har jag bifogat hosföljande tabell. Imellertid vågar jag icke gå i borgen för dessa uppgifters användbarhet i närvarande tid.

Förf. supponerar, att fyra stycken nybyggare skola vara redobogne, att anlägga nybyggen nära hvarandra på ett och samma år. Han låter dem vidkännas alla omkostnader vid nybyggets anläggning. Han besinnar icke, att de derigenom sätta sig i flera hundrade dalers, eller, nu för tiden, riksdalers skuld. På det 6:te året skattlägges hvart och ett hushåll med $4\frac{1}{2}$ dalers utgift. Detta är en dräglig utgift; men, då nybyggaren på det 15:de året från anläggningens början skattlägges med 2 tunnor korn och 15 daler till, då tyckes han hafva fått en börda, som han icke orkar med i längden. Skola dessa tunnor aflem-

nas in natura, så blifver det ganska kännbart för en nybyggare i Lappmarken. På 15 år bör han väl hafva hunnit så långt med sitt åkerbruk, att han sår en, halfannan, högst 2 tunnor, vare sig korn eller råg. Afkastningen blir 4:de, 5:te, högst 6:te kornet; då tyckes det vara temligen hårdt för en Lappmarksbo, att af 10 tunnor årligen aflemna 2. Jag säger för en Lappmarksbo; ty, om han bodde på en sådan ort, der han med fördel kunde afyttra sina varor, eller annars genom arbete och handaslöjder förtjena någonting, så kunde man ingenting säga derom. Men just derigenom, att Lappmarken är, såsom förf. rigtigt anmärkt, skild från all communication med hela verlden, så gifves der ganska sällan tillfälle till så kallade extra förtjenster. Der öfvas aldrig köpenskap på hela året om, utom en enda gång. Der fiskas och jagas för dagen; det står i Guds hand, hvad man får till mat i morgon. Deraf händer, att en resande knappt får köpa mat för penningar.

§. 4.

Man kunde väl tycka, att en nybyggare borde salta fisk och smör till salu; men jag frågar: om någonting blifver öfrigt, sedan han mättat 5 à 10 personers hushåll endast med mjölk och fisk, hvil-

ken blifver hans afnämare? Ingen af hans grannar vill köpa det af honom. Vill han blifva af med sina frusna sikungar och lössaltade smörmarker, så måste han resa 20 à 30 mil till närmaste landsbygd. Der byter han sig till litet mjöl: men jag försäkrar, att den spannemålen blifvit väl betald, innan han kommer hem. Då marknaden infaller, så bär han till borgarboden ett par pund torra *gäddor*, några marker smör, någon rehnhud och kanske äfven något pund lim. Men allt detta måste han, i anseende till de handlandes långa transport, nödvändigt sälja till underpris och får så mycket dyrare betala de varor, hvilka han nödvändigt måste hafva till husbehof. En half tunna salt 8 Rd., en rulla tobak 24 sk., ett ℔ mjöl 2 à 3 Rd., ett ℔ hampa 7 Rd. o. s. v.

Således inträffar Lappmarksboernas penningförtjenst blott en gång om året; och då varar den glädjen att ega penningar endast en vecka; ty merändels åtgår deras ringa handelscassa innan slutet af marknaden till inköp af de nödvändigaste behofver. Det tyckes således vara enligt med sakens natur, att Lappmarksboernas pålagor hvarken böra eller kunna påökas, så länge handel, näringar, uppodling och befolkning stå på så svaga fötter. Hvad åter angår kronans förlags-omkostnader, så kan man icke vänta en så snar återbetalning;

och, om den skall ske, så tyckes den beqvämligast kunna ske genom dagsverken. Alla hafva händer att arbeta, och den, som icke vill arbeta, han skall icke heller äta. I anledning häraf, och för att göra förslaget drägligt för nybyggaren, vill jag anföra några egna uppgifter, hvilka, ehuru de icke smickra med goda löften om en snar vinning, likväl torde, med förutsättande af driftiga åtgärder, medföra i framtiden en säker båtnad för det allmänna.

§. 5.

Då Lappmarken ännu saknar 2:ne vid alla byggnaders anläggningar alldeles oumbärliga näringsgrenar, nämligen: *sågverk* och *tegelbruk*, så böra nödvändigt dessa föregå, innan några anläggningar till nybyggen påtänkas. Dessa verk, hvartill materialier visserligen icke saknas inom landet, skola, med skicklighet anlaggde, innan korrt betala sig*).

*) Inom Lappmarken finnes mig veterligen endast på 2 ställen försök gjorda med sågverk, ehuru der ingalunda saknas hvarken materialier, vatten eller skog. Nu varande inbyggare, hvilka endast med dertill inrättade bilor, icke utan mycken möda och tidspillan, förfärdiga bräder till husbehof, skulle otvifvelaktigt med tacksamhet

§. 6.

De medel, hvilka Kongl. Maj:t i nåder täcktes anslå till uppodlingars befrämjande i Lappmarken, kunna öfversändas till Landshöfdingeämbetet i Vester- och Norrbotten, eller ock någon annan autoritet, hvilken Kongl. Maj:t för godt synes dessa medel i nåder anförtro, hvarifrån de utan långa dröjsmål kunna utgå efter hand, i mon som de behöfvas och användas.

§. 7.

Inom den socken och det län, hvarest försök med sådana extraordinarie krono-

mottaga anläggningen af ett sågverk. Likaså förhåller det sig med tegelbruk. Man har med ofog klagat, att i Lappmarken icke finnes lera. Huru vill man vänta, att lergrufvor skola yppa sig sjelfva utan efterspaningar? Jag är säker, att, om man med jordborr gjorde försök på de gyttjefulla kärren, skulle man snart blifva rik på lera. I Luleå Lappmark har man funnit ren och fin lera. I Lycksele och Arvidsjaur lärer den heller icke saknas. Men ganska få nybyggare inom Lappmarken känna konsten att bereda och bränna tegel. En del förfärdigar sina spislar af gråsten; men somliga mura sina ugnar af obrändt tegel.

nybyggens anläggande först skulle komma att göras, utses och beordras af Landshöfdingeämbetet, eller den autoritet, hvilken öfverinseendet öfver en sådan nybyggschola i nåder blifvit anförtroddt, någon, uti landtskötsel och andra näringar, hvilka, efter hvad landet der eger och förmår, framdeles vid ett nybygge kunna komma till godo, kunnig man, hvilken så kallad kronofullmägtig*) eger, att, emot arfvode för sitt besvär,

*) Huruvida denna benämning är passande, lemnas till de sakkunnigas omdöme. Men de egenskaper och skyldigheter, som tillkomma en sådan, äro följande: 1:mo Bör han ega kännedom af landet och dess näringar. 2:do Han bör ega kunskap i skrift och räkenskapers förande. 3:tio Han bör insyna tjenliga nybyggställen, draga försorg om deras uppbyggande, uppgöra accord med bugade arbetare och allting så passa, att ändamålet med scholan säkrast vinnes. 4:to Det åligger äfven bemälde kronofullmägtig, att, i mon som medlen från öfverinseendet inflyta, med noggrannhet utgifterna bestrida samt derå räkenskap föra, hvilken, med egen och vittnens underskrift verificerad, till öfverinseendet insändes. Det är sannt, att anläggningens lyckliga utgång beror mycket på hans skicklighet och värma för saken.

Härvid kunde äfven den frågan uppstå, om icke nybyggets kommande tillträdare borde sjelf

uppå kronans förut af någon annan ointagna jord, till nybyggen tjenliga lägenheter utse och sedermera derå, uti vederbörlig ordning, hos Landshöfdingeämbetet *immission* begära, som ock, i kraft af kronobetjenters och nämndemäns syn, dessa nybyggens kommande egor till framtida säkerhet utbryta samt syneinstrumentet vid när•

få välja sig en plats till nybygge, emedan en sådan måhända aldra helst bevakar sitt eget bästa, och man äfven har anledning att befara, det kronofullmägtig, af likgilltighet, icke alltid utser de tjenligaste nybyggställen. Men härpå får anföras, att, ehuru förmonligt än detta må synas, skall man likväl, om man rätt begrundar saken, derutinnan finna en källa till otaliga oredor. Ty låt den ena drängen välja sig en plats i öster och den andra i vester på 6 à 10 mils distans derifrån; huru skulle det då gå med de dagsverken, hvilka af dem gemensamt komme att utgöras på ett ställe 10 mil i norr, der den 3:dje nybyggare drängen måhända behagade insyna sitt nybygge? Då skulle de 2:ne förstnämnde behöfva längre tid, att resa till den 3:djes nybyggställe, än att fullborda sina dagsverken. Det åligger således kronofullmägtig, att i förväg taga öfversigt af en hel landsträcka, hvarest lägenheter till flera nybyggen kunna gifvas, på det de kommande nybyggarne ej må vara så långt åtskilda från hvarandra.

maste Häradsrätt behörigen lagfara och bekräfta låta; börandes likväl dessa nybyggens område icke omfatta 3 à 4 quadratmil, såsom hittills ofta skett, till kommande nybyggares förfång*), utan må gränsorna, för hvart och ett enskildt nybygge, icke öfverstiga en half mil, räknadt från det ställe, der gårdarne anläggas**).

*) Då en nybyggare nu för tiden anlägger ett nybygge, äro naturligtvis godt fiskvatten och naturliga ängar de villkor, hvarförutan nybygget icke tros kunna ega bestånd. Men, som både fiskvatten och ängar äro vidt spridda omkring sjöar och myror i skogarna, så måste nybyggaren för detta behof insyna vidsträckta tracter både till lands och sjöss. Låt t. e. en nybyggare sätta sig ned vid en sjö, som är 2 mil lång, då insynar han icke allenast hela den sjön med dithörande bäckar och ängar, utan äfven de spridda myrängar, som finnas på 1 till 2 à 3 mil derifrån. *Sedan* han sålunda kommit i besittning af nybygget, så tillvällar han sig äfven rättighet öfver all den skog och mark, som finnes imellan dessa sjöar och myror.

**) Vare det likväl nybyggaren obehindradt, att begagna både äng och fiskvatten utom sitt gebiet, så länge de icke af någon annan blifvit intagna.

§. 8.

Vidare åligger det äfven bemälde kronofullmägtig, att, såsom en redlig och pålitlig man, låta uppbygga och bearbeta dessa insynta nybyggen med kronans medel. Detta kan verkställas antingen genom dagsverken mot betalning efter öfverenskommelse, eller ock genom accord med hugade entrepreneurer. Sker detta genom dagsverken, må de så anordnas, att somlige af dem användas om vintern till timmers och spirors fällande och sammanforslande, andra om våren och sommaren till husens upptimrande och ändtligen somliga om hösten på bar mark till upprödjande af åker och äng*).

§. 9.

Sedan behöriga materialier blifvit anskaffade, uppföras byggnaderna på en dertill redan tillförne under syningen utvald tomt. Mangården inrättas efter behof och beqvämlighet för dess kommande besittare. Den kan vara tillräcklig med en våning, innehållande ett rymligt boningsrum med cammare och förstuga, hvaraf endast boningsrummet inredes med spis och golf samt fenster och öfriga nödvändiga meubler. Dernäst uppbygges äfven ladugården. Den

*) Dessa dagsverken kunna för öfrigt anordnas efter tid och omständigheter, allenast de fördelas jemnt på de arbetsskyldiga.

bör till en början vara tillräcklig med en enda byggnad, bestående af fähus inunder och *hölada* ofvanpå. Fähuset inredes med rum för 3 à 4 nötcreatur, 10 à 20 får samt stallrum för en häst med en serskild afbalkning.

§. 10.

Åkerjorden bör redan vid syningen af kronofullmägtig på något tjenligt ställe vara utstakad. Der uppbrytes, genom dagsverken eller beting, åtminstone ett fjerdedels tunnland åker eller så mycket, som genom spillning af en ko och häst behörigen underhållas kan.

§. 11.

Utom naturliga ängar, hvilka till en del kunna inom nybyggets gränsor finnas, och hvilkas halt redan medelst värdering af synemännen bestämd är, bör äfven något så kalladt rådningsland å nyo upprödjas och, om görligt är, med något efter jordmonen passande höfrö besås.

§. 12.

De omkostnader och dagsverken, hvilka till förfärdigande af ett sådant nybygge erfordras, kunna ungefärligen beräknas på följande sätt;

	Rd.	d.verk.
Syningsarfvode för Krono-Länsman och 2:ne Nämndemän, à 1 Rd. banco om dagen för den förra och en Rd. RGS. för de sednare, med skjuts och dag-tractamente inberäknadt, då hela syn bör inom 5 dagar vara fullbordad - - - -	18	15
Till timmer för byggnaderna, nämligen mangård och ladugård, med kroppåsar samt bjelkar under tak och golf inberäknade, erfordras ungefär 150 st. timmerstockar, till hvilkas fällande och sammanforslande, på bestämd ort, behöfvas ungefärligen 18 dagsverken med häst och karl, hvilket, räknadt efter de i landet gångbara arbetshyror, à 1 Rd. banco om dagen, gör - - -	28	18
Takvirke och *takved* *) på båda byggnaderna jemte materialier till varmtak och golf i ladugården fordrar - -	18	12
Transp.	64	45

*) Med *takvirke* menas röten, som läggas ofvan *kroppåsarna*; men med *takved* förstås små trinda spiror, hvilka läggas öfverst på taket, för att qvarhålla näfret.

	Rd.	d.verk
Transp.	64	45
Enkla bräder till varmtak i rummen, 4 tolfter -	14	
Dubbla bräder till golf, 4 tolfter - - - - - - -	16	
Näfver till takens betäckning, 4 lass. - - - - -	10	10
Vid uppförandet af byggnaden pläga merändels 4 karlar timra en sådan byggnad på 8 dagar, hvartill således åtgå 32 dagsv. det gör, efter en Rd. för hvart dagsverk, - - -	32	32
Till ladugårdens upptimrande fordras - - - -	24	24
Inredningen af rummen, hvartill hörer taktäckningen på mangård och ladugård, varmtak, golf m. m. - - - - - -	24	24
Dörrar, dörrgåtor, fensterposter, m. m. . - -	14	14
Materialier till ofvannämnde persedlar, 2:ne tolfter bräder - - - - - - - - - -	6	
Trenne par fenster samt ett dörrlås - - - - - -	15	
Tegel till spisel och bakugn, hvartill fordras 1500 st.		
Transp.	219	149

	Rd.	d.verk.
Transp.	219	149
tegel - - - - - - - - -	30	
Murning - - - - -	14	14
Rödning af $\frac{1}{4}$ tunnland åker - - - - - - - - - -	16	16
Rödning af ett tunnland äng - - - - - - - - -	20	20
Contant till inköp af en ko - - - - - - - - - -	20	
Dito till inköp af en häst	50	
Arfvode till kronofullmäg-tig - - - - - - - - -	30	
Summa	399 eller 400	199 eller 200

§. 13.

Efter denna beräkning, kommer hela nybygget att kosta kronan ungefärligen 400 Rd. Det är klart, att ett nybygge, kommet till denna höjd af odling, kan föda sin man, så vida det icke vanvårdas; ty, hvad som nu återstår i byggnader, såsom: uthus, körredskap m. m., kan beqvämligen fullbordas af tillträdaren på några år. Vid beräkningen af förlagsomkostnaderna har jag tilltagit, så att det skall räcka till. Ett

sådant nybygge kunde må hända genom accord fullbordas för 250 Rd., så mycket nämligen, som kan åstadkommas genom dagsverk och handkraft. Man kunde anmärka, att arfvode till kronofullmägtig icke betalar hans myckna besvär; men monne icke en sådan man äfven bör göra något för den goda saken? Dessutom får jag nämna, att hans besvär, om jag undantager syningen, kan uträttas på några söndags-eftermiddagar. Han kan vid någon högtidsdag, då nybyggarne äro samlade till kyrkan, komma öfverens med hugade arbetare samt anbefalla dem, hvad som är till görandes. Kan han genom entreprenade upplåta arbetet till någon pålitlig man, så må det honom icke förmenas, endast han ansvarar för arbetets försvarlighet. Och i thy fall lärer något af ofvanstående summa kunna reduceras.

§. 14.

Sedan nybygget, sålunda bearbetadt, hunnit så vida, att det kan föda sin man, bör bemälde kronofullmägtig från predikstolen, eller ock å någon allmän sockenstämma, inom den församling, der nybygget anlagdt är, sådant till hugade sökandes efterrättelse kungöra låta.

Vid samma tillfälle bör äfven underrättelse meddelas om de rättigheter och skyldigheter, hvilka ett sådant nybygge åt-

följa, jemte anvisning å den man och ort, dit ansökningen ställas bör.

§. 15.

Rättigheter och skyldigheter, hvilka tillträdaren af nybygget tillkomma, äro: 1:o Everldelig besittningsrätt för honom och hans efterkommande med de villkor, som nedanföre visas. 2:do *Frihetsår*, hvilkas antal beror på Kongl. Maj:ts och dess befallningshafvandes godtfinnande. Frihetsåren borde här icke ega rum, så framt de icke lände till nybyggscholans förkofran *); och vågar jag tillstyrka, det 21 frihetsår måtte sådana nybyggare förunnas, med de förbindelser, som dertill höra.

§. 16.

Till skyldigheter höra: 1:o Bör sökanden, innan han får tillträda nybygget,

*) Nämligen genom de dagsverken, hvilka tillträdaren under denna tid bör afbörda. Jag har icke vågat föreslå flera än 15 dagsverken, i anseende till nybyggarnes knappa omständigheter, väl vetandes, huru dyrbar hvarje dag bör vara för den, som med framgång vill uppodla en ödemark.

skriftligen förbinda sig, att till nybygg-scholan utgöra åtminstone 15 dagsverken om året, så länge frihetsåren vara. Dessa dagsverken böra af nybyggaren afbördas, dels med, dels utan körcreatur. Dock böra de icke af honom utkräfvas under bergningstiden, eller annars, då de som bäst behöfvas af honom sjelf, utan böra de fördelas på det sätt, som ofvanföre nämdt är.

2:o Bör sökanden uttryckeligen förbinda sig, att sitt krono-nybygge efter yttersta förmåga bearbeta, underhålla och förkofra, så framt han icke, vid en årligen af kronobetjeningen anställd syn, sitt nybygge förlustig varda skall *).

Dessutom åligger det äfven kronofullmägtig, att i vittnens och tillträdarens närvaro låta besigtiga nybygget vid tillträdandet, på det att alla anledningar till klagomål å tillträdarens sida måtte förekommas samt tillika vid en förnyad syn utrönas,

*) Detta må icke så uttydas, som skulle nybyggarnes fulla rätt, att disponera öfver sitt nybygge, på något sätt inskränkas. Det är nämligen samma förhållande med hvar och en annan, som i lättja och slösaktighet förnöter sina dagar. Han löper säkerligen fara, att åt en idogare man afträda kronans jord, som han icke sjelf vill bearbeta.

huru vida tillträdaren bidragit till sitt nybygges förkofran, eller förfall.

§. 17.

Sedan alla de omständigheter, som till nybyggets tillträdande höra, sålunda blifvit kungjorda, ega sökande, försedda med prestbetyg om ålder, stånd och ärbarhet i seder och tänkesätt, att sig hos kronofullmägtig muntligen eller skriftligen anmäla. Infinna sig flera sökande, bör valet dem imellan afgöras af kronofullmägtig, pastor loci och 2:ne nämndemän, på det ingen orätt genom partiskhet ske må.

§. 18.

Vid förslagets upprättande bör afseende hafvas: 1:o på sökandens *ärbarhet* och *gudsfruktan*: och må ingen, som för någon uppenbar last känder är, ett sådant nybygge tillträda. 2:do På *fattigdom*; ty den rike kan taga opp nybyggen på egen bekostnad. 3:o *Ålder*. Således kan ingen under 21, ej heller öfver 50 år, antagas till besittare af ett sådant nybygge; så vida en sådan må hända icke behörigen förmår sköta detsamma.

§. 19.

Sedan förslaget sålunda blifvit upprättadt, bör detsamma, vitsordadt af kronofullmägtig, pastor loci och 2:ne nämndemän, till öfverinseendet insändas, hvarifrån utfärdas fastebref till sökanden. Derifrån öfverskickas fastebrefvet, jemte ansökningen, till kronofullmägtig, hvilken öfverlemnar det till den, som vederbör, men behåller sjelf ansökningen. Öfverinseendet behåller förslaget, på det att hvar och en må hafva en säker grund för sina åtgärder att framvisa, i fall något krångel skulle uppkomma *).

§. 20.

Sedan jag nu i korthet sökt visa, huru ett nybygge beqvämligast kan anläggas och anordnas, så återstår äfven att redovisa, huru ett sådant, på allmän hekostnad anlagdt, nybygge framdeles kan göra rätt för sig samt båta samhället.

Vi hafva redan sett, att hela nybygget kostar kronan vid pass 400 Rd. Antagom

*) Det är klart, att öfverinseendet utfärdar fastebref i kraft af förslaget; men äfven de, som upprätta förslaget, böra hafva en anledning att följa, nämligen ansökningen, på det de icke måtte hafva gjort något på eget bevåg.

då, att försök med sådana extraordinarie krononybyggen först komme att göras i Piteå och Luleå Lappmarker, det är: i Arjeplogs, Jockmocks och Gellivares socknar, såsom de medlersta och må hända minst bebodda; och låt ett nybygge om året blifva anlagdt i hvardera af dessa socknar: det gör tillsammans 3 nybyggen samt i penninge-omkostnader 1200 Rd. Och låt samma capital användas i 21 år, då äro 21 nybyggen anlaggda inom hvar och en af dessa församlingar: de utgöra sammanlaggda 63, och summan af omkostningarne skulle stiga till 25,200 Rd. Om vi nu tillika antaga, att hvart och ett nybygge afkastar 15 dagsverken om året, räknadt från den tiden, då nybygget blifvit occuperadt af tillträdaren, och dessa dagsverken, i enlighet med landets gångbara arbetshyror, skattas till en Rd. RGS. om dagen, så hafva de nybyggen, hvilka blifvit anlaggda inom ofvannämnda 21 år, redan renderat 9450 dagsverken, det är lika många Rd., hvilka förminska ofvanstående summa till 15,750. Då har hvart och ett nybygge under den tiden kostat kronan 250 Rd.

§. 21.

Låtom oss nu betrakta de 21 nybyggen serskildt, som äro slutna inom hvar och en församling. De utgöra på det föl-

jande 22 året 315 dagsverken, hvilka således inom årets slut åter alstrat ett nytt nybygge. Men, om nu tillträdaren tilläfventyrs är så fattig, att han icke, utan att sätta sig i skuld, förmår köpa sig en häst och ko, hvarförutan han visst icke lärer kunna sköta sitt nybygge: då frågas, om kronan åter skall bestrida utgifterna dertill. — Man erinre sig härvid, att en ko var värderad till 20 Rd. och en medelmåttig arbetshäst till 50 Rd. — Det är sannt, att 70 Riksdaler eller 3 gånger dess värde icke betyder så mycket för en stat; men, då det icke är ändamålet med nybyggscholans anläggning, att staten skall i everldeliga tider vidkännas omkostnader, som scholan icke så snart kan återbetala, utan hela anläggningen går derpå ut, att, sedan kronan med egna medel satt verket i gång, skall det sedermera kunna hjelpa sig sjelft; så blifver det növändigt, att gå en medelväg, hvilken, ehuru i första påseendet oroande för nybyggaren, likväl icke bör afskräcka honom från att söka och begagna nybygget. Man erinre sig, att den första tillträdaren nu innehaft sitt nybygge i 21 år. Under den tiden har han utgjort 315 dagsverken. Af dem har han gjort endast 15 om året, hvilka, om de värderas till 15 Rd., väl kanske öfverstiga den skatt, som han framdeles kommer att erlägga till kronan; men han bör dervid komma ihog, att han fått träda, som man så-

gar, till dukadt bord; och vidare, att dessa dagsverken icke blifvit fråntagna, då de varit som mest behöfliga för honom sjelf; och nu, sedan 21 års tid gått förbi, är han färdig, att införlifvas med det öfriga gemensamma samhället, för att aldrig mer betungas med några dagsverken; han är ock lika säker om besittningsrätten af sitt nybygge, som hvar och en annan bland hans gelikar, hvilken icke njutit något understöd af kronan: då tyckes det icke vara för mycket begärdt, om han, vid sitt afträde från nybyggscholan, åt den sednaste tillträdaren aflåter en häst och ko, hvilka creatur han fått begagna i 21 år.

Det är sannt, att detta året tyckes blifva svårast för honom i anseende till hästen, hvilken han förmodligen är tvungen att köpa; men hvar får han bättre, eller ens dylika villkor? Eller hvilken annan lånar honom 315 Rd., för att afbetalas utan renta på 21 år? Och hvilken gifver honom häst och ko, att begagnas gratis på lika lång tid? Och, då denna tid är förbi, rår han om sitt nybygge i everldeliga tider, så framt han icke genom lättja och uppenbara brott förverkar besittningsrätten.

§. 22.

Sedan vi således försäkrat oss från den farhogan, att blifva utan sökande vid nybyggets tillsättande, så skola vi gå vidare

i betraktandet af nybyggscholans förkofran.
— Arbetsmethoden, vid nybyggenas anläggning, torde kunna bestämmas på följande sätt.

På första året om sommaren insynes nybygget. Om hösten och vintern samlas materialier. Andra året om våren upptimras byggnaderna; om sommaren inredas rummen; om hösten upprödjas åker och äng. Tredje året om våren tillträdes nybygget. Nu bekommer tillträdaren genast en ko. Sjelf får han beså sin åker. Han kan äfven skaffa sig höfrö och beså sin äng *). Om sommaren och hösten kan han redan deltaga i vissa dagsverken. Såsom nybyggaren icke begagnar hästen om sommaren, så torde det vara tidigt nog, att tillträdaren emottager sin häst om hösten.

Och härmed är nybygget färdigt. — Imellertid sker insyningen till det andra nybygget om sommaren på samma år, som det första uppbygges, hvilket åter kommer att tillträdas om våren på tredje året efter insyningen. Sålunda fortfares med sy-

*) T. e. *thimotei* (phleum pratense et alpinum); *tufståteln* (aira cæspitosa), som merändels infinner sig sjelfsådd; *hvitväppliug* (trifolium repens) och kanske äfven *rödväppling* (trifolium pratense), ehuru den icke trifs så väl inom Lappmarken. Dessa höfrön kunna samlas om hösten, eller ock förskrifvas från närmaste landsbygd.

nande, byggande och tillträdande ända till slutet af det 22 året, från anläggningens första början, eller egentligen det 21 från den tid, då det första nybygget var färdigt.

På det 22 året indragas kronans medel. Då består den enskilda nybyggscholan af 21 arbetande ledamöter. De utgöra 315 dagsverken om året. Om de rätt användas, bör ett nytt nybygge derigenom vara fullbordadt, hvilket följande vår kan tillträdas på samma villkor och med samma förmoner, som redan är nämdt. —

Den äldsta nybyggaren, som nu innehaft sitt nybygge i fulla 21 år, träder, på det 23 året, utur det arbetande samfundet tillika med sitt nybygge, men aflemnar, med det samma, en ko om våren och en häst *) om hösten till den nya efterträdaren af det nyss anlaggda nybygget, hvilken träder i den bortgåendes ställe. Således utgöres det arbetande samfundet alltid af 21 ledamöter, af hvilka, då de gamla gå bort, de nya träda i stället. På det 24 året börjar den äldsta nybyggaren aflägga skatt, hvarmed han och hans efterkommande fortfara, i en-

*) Dessa creatur, ehuru icke de samma, böra vara af samma godhet med dem, han bekommit af kronan. De böra icke aflemnas förr, än deras värde blifvit godkändt af kronobetjenter eller kronofullmägtig.

lighet med hvad Svensk lag och tillstötande omständigheter påfordra. För att göra alltsammans åskådligt, har jag bifogat hosföljande tabell.

§. 23.

Ifrån den tid, då kronans medel från nybyggscholan återtagas, torde äfven så kallad kronofullmägtig umbäras. Vill han af egen god villja fortfara med sitt kall mot åtnjutande af halfva lön, så blir scholan honom så mycket mera förbunden. I annat fall böra de äldsta tillträdarne redan vara så bekanta med sakens syftning och gång, att någon af dem kan, mot frihet från dagsverken, af de öfriga arbetande ledamöterna väljas till *Ålderman*, hvilken således företräder kronofullmägtigs ställe*). En sådan eger att, i samråd med de öfriga ledamöterna, utse tjenliga nybyggställen, bestämma arbetstiderna och så laga, att somliga dagsverken användas till omedelbara penningförtjenster, hvarigenom scholan blir iståndsatt, att bestrida de oundgängligaste utgifter vid

*) Utom en sådan ålderman, äro de, som göra dagsverken, alltid 20, hvilka åstadkomma 300 dagsverken om året. Dagsverken, som skola förvandlas till penningförtjenst, kunna utgöras antingen vid sågen eller hos någon privat man.

år																								
1	400																							
2	15	385																						
3	15	15	370																					
4	15	15	15	355																				
5	15	15	15	15	340																			
6	15	15	15	15	15	325																		
7	15	15	15	15	15	15	310																	
8	15	15	15	15	15	15	15	295																
9	15	15	15	15	15	15	15	15	280															
10	15	15	15	15	15	15	15	15	15	265														
11	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	250													
12	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	235												
13	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	220											
14	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	205										
15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	190									
16	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	175								
17	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	160							
18	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	145						
19	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	130					
20	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	115				
21	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	100			
22	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	70		
23	70	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	70	
24	2	70	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	70
25	2	2	70	15	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15

Efter denna beräkning skulle summan af kronans omkostningar för 21 nybyggen stiga till 5250 Rd.

Om man supponerar, att nybyggaren efter sitt afträde från nybyggscholan betalar 2 Rd. i ordinarie renta till kronan, så skulle ofvanstående omkostningssumma betalas inom 72 år, räknadt från den tid, då kronans medel blefvo indragne.

nybyggets anläggning. Skulle så hända, att en sådan ålderman samt de öfriga ledamöterna, vid nybyggställets val, mer hade afseende på scholans närvarande beqvämlighet, än den kommande tillträdarens förmon, så bör ett sådant af dem valdt nybyggställe icke insynas, förrän det af synemännen blifvit godkändt.

Vid nybyggets tillsättande kan förfaras på samma sätt, som förut.

§. 24.

Af det, som redan är anfördt, torde inhemtas, huruledes de medel, hvilka i nåder komme att anslås till uppodlingars befrämjande i Lappmarken, kunde, med förutsättande af ofvan anförda kraftfulla åtgärder, efter 21 års förlopp, räknadt från anläggningens början, åter indragas, eller, om så behagades, flyttas på något annat ställe till andra nybyggens anläggning. Skulle åter capitalet redan i början fördubblas, så vore dubbelt förmonligare följder deraf att påräkna. Men, som ingenting, grundadt på blotta uppgifter, kan tagas för afgjordt, så önskade jag i all välmening föreslå, det försök till en början måtte göras i en enda Lappmark, på det man derigenom måtte blifva försäkrad, huru vida ett nybygge kan förfärdigas för ofvan anförda summa, och derjemte utrönas, huru vida någon nybyg-

gare mot ofvanstående villkor vore hugad att tillträda ett sådant nybygge. Skulle försöket icke lyckas, så kunde nybygget på något förmonligt sätt föryttras, och då vore ingenting förloradt.

§. 25.

Antagom, att nybyggscholan arbetat i 30 år efter medlens indragning: då har hon alstrat 30 nybyggen, hvilka, sammanlaggde med de förr anlaggda, göra 50 nybyggen på 50 år. Och låtom oss dermed jemnföra de krononybyggen, hvilka blifvit anlaggda i Piteå Lappmark och Arjeplogs socken på en tid af 80 år; då befinnes nybyggarnes antal för det närvarande knappt utgöra 30 stycken rökar *). Om man undantager fjellarna, så innefattar hela socken öfver 90 quadratmil. Klimatet är, åtminstone om hösten, mildare, än uti de längre norrut belägna socknar.

Landet är genomskuret af stora sjöar och elfvar, hvilkas romantiska stränder erbjuda de förmonligaste ställen till uppodlingar. Tillägg, att de försök, som blifvit

*) Min far, en 80 års gammal man (Bergsfogde vid *Nasa* silfververk), berättar, att endast några nybyggare funnos i Arjeplog vid hans barndomstid. Herr Fryxel nämner äfven på ett ställe, i ofvannämnde afhandling, att inga nybyggare funnos i Arjeplog på 1750 talet.

gjorda med allmänna sädesarter och jord-frugter, alltid, så ofta deras odling blifvit rätt handhafd, gifvit nöjaktig afkastning, så vida icke hela Norrland blifvit hemsökt af oår. Vid öfvervägandet af allt detta, må man i sanning undra, att icke flere än 30 nybyggen blifvit anlaggda på en tid af 80 år.

§. 26.

Skola uppodlingar icke gå med snabbare steg hädanefter, än de hittills gjort, och man tillika betänker, att Lapparne, dels genom närvarande nybyggares stämplingar *), dels ock genom många andra tillstögar

*) Huru detta tillgår, är redan nämdt till en del. Då nybyggaren tillvällar sig hela den landsträckan, som befinnes mellan hans spridda hömyror, ofta till 3 à 4 quadratmil, så händer, att, då Lappen med sin rehnhjord vill flytta på detta nybygarens förmenta område, för att beta sina rehnar på en tallhed, hvilken för öfrigt icke kan begagnas af nybyggaren, så måste han för en månads tid och deröfver erlägga till nybyggaren en lefvande, merändels fullvext rehn. Det händer äfven, att nybyggaren, för att alldeles aflägsna Lapparna från sitt gebiet, antänder stora skogar. Det är således nödvändigt, att Lapparne småningom utträngas och utdö med

tande olyckor, allt mer förminskas och luta till sin undergång, så tyckes man hafva skäl att befara, det de skattdragandes antal förminskas, men kronan så mycket mer betungas med underhållande af ämbetsmän i ett land, hvilket redan i nära 300 år blifvit hylladt af Svea Konungars kärleksrika och landsfaderliga omvårdnad.

§. 27.

Det tyckes således icke vara alldeles utan interesse, att tänka på medel till dessa ödemarkers uppodling och befolkning.

Och, då jag härhos till fäderneslandets vänner vågat meddela de upplysningar, hvilka jag under ett mångårigt vistande allt från barndomen och sedermera under sommar- och vinterresor haft tillfälle inhemta; samt äfven, i lika uppriktig välmening, vågat uppgifva detta förslag, hvilket jag efter mitt begrepp tyckt mig finna i någon mon öfverensstämma med Lappmarkens närvarande skick; så har det skett utan allt anspråk på bifall eller belöning, endast med den angenäma förhoppning, att de bristfälligheter, som ännu vidlåda dessa rader, måtte bevärdigas med ett mildt bedöman-

tiden. Till slut skola endast fjellarne, dit ingen annan kan komma, blifva en fristad för dem.

de, så väl i anseende till sakens goda syftemål, som författarens ringa förmåga. Må derföre dessa fragmenter af den sakkunnige ordnas och fullkomnas. Må förfelade meningar uteslutas och visare, ändamålsenligare införas; och det skall i alla hänseenden vara min största tillfredsställelse, om jag, äfven på långt håll, gifvit anledning till högt upplysta undersökningar uti en för fäderneslandet nyttig sak.

Anmärkning. Utom de förmoner, hvilka genom kronans välgörande åtgärder till uppodlingars omedelbara befrämjande, kunde tillflyta Lappmarken, skulle äfven de medel, hvilka dervid komme att användas, blifva en lindring uti många nu varande nybyggares fattigdom, emedan de derigenom kunde förtjena något med arbete. En större omtanka skulle genom goda efterdömen väckas hos andra nybyggare, till att bättre begagna den jord, som hittills hetes vara otacksam. En efterverld skulle prisa den regerings visa åtgärder, som förvandlat ödemarker till bebodda städer och tillika i sjelfva anläggningen nedlaggt en borgen för fortfarande uppodlingar, så länge något odlingsbart ställe ännu vore öfrigt.

L. Laestadius

Om
allmänna
uppodlingar
Lappmarken